ગા મ ગો ષ્ઠી

વિઠ્ઠલદાસ મગનલાલ કોઠારી
શવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

શ્રીમતી ચકુબહેન સ્મારકમાળા – પુ૦ ૧

ગા મ ગો ષ્ઠી

વિઠ્ઠલદાસ મગનલાલ કોઠારી
રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

પ્રકાશક
મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ
મુદ્રક
જીવણજી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ

પહેલી આવૃત્તિ: પ્રત ૨,૦૦૦, માર્ચ ૧૯૪૧
કિંમત છ આના

પ્રાપ્તિસ્થાન
નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ અને મુંબઈ ૨

પ્રકાશકનું નિવેદન

ભાઈ વિઠ્ઠલદાસ મગનલાલ કોઠારીએ એમનાં વડિયાઈ શ્રીમતી ચકુબહેનના સ્મારક માટે રૂા. ૫૦૧)ની રકમ વિદ્યાપીઠને સોંપી છે અને જણાવ્યું છે કે, તે રકમ, વિદ્યાપીઠ ઠીક માને તે રીતે, સ્મારકને માટે વાપરી શકે છે. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ મંડળે તેની તા. ૬-૯-૧૯૪૦ની સભામાં આ ઉપર નીચે મુજબનો ઠરાવ કર્યો છે:

'શ્રી. વિઠ્ઠલદાસ કોઠારી એમનાં દાદીમા શ્રીમતી ચકુબહેનના સ્મરણાર્થે રૂા. ૫૦૧)ની રકમ વિદ્યાપીઠને સોંપવા જણાવે છે, તે સ્વીકારવાનું ઠરાવવામાં આવે છે. સ્મારક માટેની એ રકમ કેવી રીતે વાપરવી તે બાબત એ પોતાના પત્રમાં બે ત્રણ સૂચનાઓ કરે છે, પણ છેવટે મંડળને ઠીક લાગે એ રીતે તે ખરચવાને માટે મંડળને છૂટ આપે છે. શ્રી. મહામાત્ર આને અંગે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરે એમ ઠરાવવામાં આવે છે.'

એ ઠરાવ અનુસાર નક્કી કર્યું છે કે, એ રકમમાંથી સ્મારક તરીકે એક ગ્રંથમાળા ચલાવવી અને રૂા. ૫૦૧) તેનો રોકાણ પેટે ઉપયોગમાં લેવા. ગ્રંથમાળાનું નામ 'શ્રી. ચકુબહેન સ્મારક માળા' રાખ્યું છે, અને આ તેનું પહેલું પુસ્તક 'ગામગોષ્ઠી' બહાર પાડવામાં આવે છે.

માળા ચલાવવી હોય તો તેની અંદર કાંઈક એકસૂત્રતાનો ઉદ્દેશ હોય તો સારું એમ માનીને, એવો વિચાર રાખ્યો છે કે, આ નાની રકમમાંથી પ્રૌઢવાચનને અંગે ચોપડીઓ પ્રસિદ્ધ કરવી. આ ઉદ્દેશ ભાઈ વિઠ્ઠલદાસને પણ ગમે છે, અને વિદ્યાપીઠની પુસ્તક પ્રકાશન સમિતિએ એ મંજૂર રાખ્યો છે.

આ ચોપડીમાં પ્રસિદ્ધ થતું વસ્તુ 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય'માં છૂટક છૂટક આવી ગયેલું છે. તેના લેખક વિઠ્ઠલભાઈ જ છે, અને એ એમનાં વડિયાઈની સ્મારક માળાનું પ્રથમ પુસ્તક બને છે, એ એક સુયોગ ગણાય.

ભાઈ રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલે ખેડૂતોની સેવા કરવાને ઇરાદે, સરકારના ત્રણ ઉપયોગી કાયદાનો સંવાદરૂપે સાર 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય'માં લખેલો, તે પણ એક અલગ ખંડ તરીકે લઈ લેવામાં આવ્યો છે. એમ આ ચોપડી બે લેખકોના લેખોના સંગ્રહરૂપ બને છે. બેઉ લેખકો ગામડાંના પ્રશ્નોના સતત સંપર્કમાં રહે છે, ગ્રામવાસીઓમાં ભળે છે, અને એમની મનોદશાને જાણનારા છે, એ તો આ સંવાદો ઉપરથી પણ તરત જણાઈ આવશે.

આ લેખોને વિષે એવું કહી શકાય કે, તાજું વાચન શીખેલા પ્રૌઢો આ ચોપડી કદાચ નહિ વાંચી શકે એ બનવા જોગ છે. પ્રૌઢશિક્ષણને અંગે જે જરાતરા વાચન શીખવાય છે એ, રસપૂર્વક પોતાની મેળે વાંચતા થવાને માટે, પૂરતો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરે એવું કે એટલું નથી હોતું. આ ચોપડી એવા લોકો સાંભળે એમ મનાયું છે. જેઓ વાચન ઠીક ઠીક શીખ્યા હશે અને વાંચવાને માટે જેમણે પ્રેમ કેળવ્યો હશે, એમને આ વાંચવામાં અડચણ નહિ આવે. આપણા દેશની

અભણતાની આજની સ્થિતિ જોતાં એમ લાગે છે કે, પ્રૌઢોને માટે વાચન-શિક્ષણ ભલે બને એટલું કરીએ; પરંતુ કદાચ તેમાં ઝટપટ પ્રગતિ નયે બની શકે. પરંતુ પ્રૌઢો શ્રવણ કરવા ખૂબ ચાહે છે, એ તો સૌનો અનુભવ હશે એમ માનું છું. જો અધિકારી લેખકો રોચક શૈલીમાં ને સાદી ભાષામાં લખે, તો પ્રૌઢ-શ્રવણ-વાચનમાળાની આજે બહુ જરૂર છે. આવી જરૂર સમજીને આ ચોપડી પ્રસિદ્ધ કરી છે, અને આ માળાને બનતા સુધી પ્રૌઢ-શ્રવણ-વાચનમાળા તરીકે નક્કી રાખવાનું ઠરાવ્યું છે. આશા છે કે, એ ઘટતો આવકાર પામશે.

તા. ૬–૩–'૪૧
ગૂ૦ વિ૦ કાર્યાલય

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન . . . ૩
પ્રસ્તાવના . . . ૭

ખંડ ૧લો

ગામડામાં સ્વયંસેવક

૧. નવરાશનો સદુપયોગ . . . ૩
૨. કૂવામાં હોય તો હવાડામાં! . . ૧૦
૩. ચરખાસંઘ અને મિલઉદ્યોગ . . ૧૨
૪. રેંટિયો વિ૦ મિલ . . . ૧૯
૫. લોકોપયોગી કામો . . . ૨૨
૬. પક્ષાપક્ષીનું ઝેર . . . ૨૯
૭. સહકારી મંડળી . . . ૩૬
૮. ગામનોકરનો પગાર . . ૪૨
૯. અમલદારોના પગાર . . . ૪૯
૧૦. રેંટિયામાં સમાજવાદ . . ૫૩
૧૧. યુવાનોનું જીવન . . . ૬૨

ખંડ ૨જો

ત્રણ કાયદાઓ

૧. ખેડૂત માટે ગણોતનો કાયદો . . ૭૧
૨. ખેડૂત ઋણ રાહતનો કાયદો–૧ . . ૭૭
૩. ,, ,, ,, ,, –૨ . . ૮૬
૪. ગ્રામપંચાયતનો કાયદો . . ૯૭

પ્રસ્તાવના

આ ઉપયોગી પુસ્તકને હું અંતઃકરણથી વધાવું છું. મારી માફક સર્વ ગ્રામસેવકો તેને વધાવી લેશે. આમાં લેખકોએ જે ગ્રામપ્રશ્નો વિષે ચર્ચા કરી છે, તે પ્રકારના પ્રશ્નો સાથે બધા જ ગ્રામસેવકોને મંથન કરવાનું હોય છે. તેઓને પુસ્તકમાંના સંવાદો કાલ્પનિક નહિ, પણ ખરેખર જ બનેલા હોય એવા લાગશે.

શ્રી. કોઠારીને ગામડાંના પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરવાનો શોખ છે એ હું જાણું છું. તેમણે ગુજરાત વિનય મંદિરના આચાર્ય તરીકે પોતાનો એ શોખ પોતાના નૌજવાન વિદ્યાર્થીઓમાં ઉતાર્યો છે.

આસપાસનાં ગામડાંઓની કંઈ ને કંઈ સેવા કરવી એ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠની સંસ્થાઓની પરંપરા થઈ પડી છે. વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ કોઈ કોઈ વાર રજાના દિવસો ગાળવા ગામડાંઓમાં જાય છે. કેટલાક કોઈ કોઈ વાર મારી પાસે પણ આવી ચડે છે. એવી કેટલીક ટુકડીઓને મેં હળપતિવાસોમાં બેસાડી હતી. બધી જમીનમાં બી સરખું પોષાય એવું તો ન જ બને. પણ બે ફળિયાંઓ હું બતાવી શકું છું કે જ્યાં તેઓના ટૂંકા વસવાટનું ઘણું રૂડું ફળ આવ્યું છે. ત્યાંના હળપતિઓની છાપરીઓમાં રેંટિયા ફરતા થયા છે. તેઓ યથામતિ યથાશક્તિ રેંટિયા સાથે જોડાયેલી આત્મશુદ્ધિની ભાવનાને ઝીલતા થયા છે.

એવા વિદ્યાર્થીઓ ગામડાંમાંથી પાછા ફરી પોતાના અનુભવો પોતાના આચાર્ય પાસે હોંશથી વર્ણવે એ દેખીતું છે. આ પુસ્તક તેવાં વર્ણનોનું ફળ છે.

આ રીતે સંસ્થાઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ગામડાંઓમાં સેવા અર્થે મોકલે, એ પ્રૌઢશિક્ષણનો ઉત્તમોત્તમ પ્રકાર છે,

એમ હું માનું છું. ટૂંકા ગ્રામવાસથી વિદ્યાર્થીઓ ગ્રામવાસીઓની નિરક્ષરતા ધોઈ શકતા નથી. પણ તેઓ જો સાચી સેવાની ભાવનાથી ગયા હશે, તો તેઓ કોઈ કોઈ વ્યક્તિઓનાં જીવન ઉપર તો અવશ્ય છાપ મૂકતા આવશે. દેખાવમાં નાનું છતાં એ પરિણામ નજીવું નથી નીવડતું. કારણ કે, તે એક બે જણ ઘણી વાર ચિનગારીરૂપ બની આસપાસ આગ ફેલાવી શકે છે. ઉપર તેનો દાખલો મેં ટાંક્યો છે, અને એ પ્રકારના બીજા અનુભવો પણ ટાંકી શકાય તેમ છે.

શ્રી. રાવજીભાઈએ ખેડૂત ઉપયોગી કાયદાઓ ઉપર સંવાદો જોડી પુસ્તકની ઉપયોગિતામાં વધારો કર્યો છે. ઘણી વાર એવું બને છે કે, સારા કાયદાઓ મળી જાય છે, પણ લોકોના અજ્ઞાનથી અને અમલ કરનાર અમલદારોની આડાઈથી લોકો સુધી તેનો લાભ પહોંચવા પામતો નથી. લોકો અણજાણ હોય છે. એટલું જ નહિ, પણ ગ્રામસેવકોમાં પણ રાવજીભાઈ જેવા થોડા જ તેના અભ્યાસી હોય છે. કાયદાની ભાષા વાંચવા માટે અટપટી હોય જ, પણ ગામડાંના લોકોને તેમાં જીવંત રસ હોવાથી તેઓને જો કોઈ સમજાવનારા મળે તો તે સમજતાં તેઓ કદી કંટાળતા નથી. ગ્રામસેવકો જોશે કે, આ સંવાદો પ્રૌઢશિક્ષણના સાધન તરીકે તેઓ ધારતા હશે તે કરતાં તેમને ઘણા જ વધારે ઉપયોગી થશે.

ગામડે ગામડે આવી ગામગોષ્ઠીઓ ચાલો, ગામડે ગામડે આવી ગામગોષ્ઠીઓમાં લોકોને રસ લગાડનાર સેવકો પહોંચો. એ જ પ્રાર્થના.

વેડછી આશ્રમ, **જુગતરામ દવે**
તા. ૧–૩–'૪૧

ગા મ ગો ષ્ઠી

ખંડ ૧લો

ગામડામાં સ્વયંસેવક

૧

નવરાશનો સદુપયોગ

ગામડાંમાં કેટલેક ઠેકાણે અભણ લોકોને ભણાવવા માટે વર્ગો ચાલે છે. ગયા ઉનાળામાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એવા વર્ગો ચલાવતા હતા. તેઓ શાળામાંથી ભણતાં ભણતાં ઉનાળાની રજામાં ગ્રામજીવનનો પરિચય સાધવાના ઇરાદાથી અને કંઈક સેવા કરવાના ઇરાદાથી ગામડાંમાં જઈ બેઠેલા. ગામડાંના લોકો અભણ ખરા, પણ વાતો કરવામાં પાવરધા. તેઓ અનેક જાતના પ્રશ્નો પૂછે, પોતાની મુશ્કેલીઓ રજૂ કરે, પોતાની મૂંઝવણોનો ઉકેલ પૂછે. તેનો જવાબ શો આપવો, તેમને સંતોષ શી રીતે આપવો, તે વિદ્યાર્થીઓને માટે ભારે કામ થઈ પડતું. પરંતુ કેટલાક બુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓ પોતાની સમજ પ્રમાણે રસ્તો કરી લેતા. જે બાબતમાં ઊંડા પાણીમાં ઊતરવા જેવું ન હોય, તેવા પ્રશ્નોને છોડી દે; અને ગૃહઉદ્યોગ, ખાદી, ગ્રામસફાઈ જેવા સામાન્ય પ્રશ્નોની સમજૂતી આપ્યા કરે.

એક વિદ્યાર્થીએ એવો નિયમ કરેલો કે, રોજ સવારે ત્રણ કલાક ગ્રામસફાઈ કરે, ગામમાંથી સાથ

આપે તેવા ભાઈઓને ભેગા કરીને જાહેર જગ્યાઓની સફાઈ કરે. ઉપરાંત, એક પછી એક મહોલ્લાઓમાં પણ તે જાય. ત્યાં કામ કરતાં કરતાં કંઈ ને કંઈ વાતો ચાલે. વાતો કરતાં કરતાં નવા શિષ્યો ઊભા કરે અને બે ચાર દિવસે કોઈ જુવાનિયા તેની સાથે કામ કરતા થઈ જાય. ત્યાં બરાબર કામ જામે એટલે બીજા મહોલ્લામાં જાય. એમ એક માસ દરમિયાન તેણે ગામમાં સફાઈનું સારું વાતાવરણ જમાવ્યું.

સવારના સફાઈકામ પછી તે સ્નાન વગેરે કરીને પોતાની રસોઈ કરી લેતો અને બપોરે થોડો આરામ કરતો. ત્યાર પછી પોતાની પૂણી અને તકલી લઈને ગામમાં ફરવા જતો અને કોઈને ઘેર જઈને બેસતો. ત્યાં કેટલાક છોકરાઓ તેની પાસે તકલી શીખવા આવતા અને કેટલાક મોટેરાઓ બેઠા બેઠા ગપ્પાં મારતા. પોતે તકલી કાંતતાં કાંતતાં એમની સાથે વાતો કરતો અને જુદા જુદા વિષયો ઉપર પોતાના ખીલતા જ્ઞાનભંડારમાંથી તેમને કંઈક આપવાનો પ્રયત્ન કરતો. વાતો ભાષણરૂપે નહિ પરંતુ સંવાદરૂપે ચાલતી.

તે ગામમાં ખેડૂતોની વસ્તી વિશેષ હતી. બે ચાર વાણિયાનાં ઘર પણ હતાં. વાતો કરનારામાં વાણિયાનો એક જુવાન દીકરો પણ ભળતો અને તે આ વિદ્યાર્થીને અટપટા પ્રશ્નો પૂછવામાં આગળપડતો

ભાગ લેતો. તે જરા ચબરાક હતો, મશ્કરા સ્વભાવનો હતો. તેનો હેતુ શીખવા કરતાં ગમ્મત કરવાનો વિશેષ હતો. વાક્ચાતુરી કરીને વિદ્યાર્થીને હંફાવવાનો તે પ્રયત્ન કરતો અને અનેક મુદ્દાઓ ઊભા કરીને ઘણી ચર્ચા કરતો. પેલો વિદ્યાર્થી તેના સ્વભાવને કળી ગયો હતો. તેને તો એ નિમિત્તે લોકો સાથે ભળીને વાતો કરવી હતી. એટલે ચિડાયા વગર ધીરજપૂર્વક તે પ્રશ્નોના જવાબ આપતો.

એક દિવસ શેઠે પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, 'તમે આખો દિવસ તકલી પર કાંતો તો કેટલું કમાઓ ?'

જ૦—તકલી પર કાંતીને કંઈ ઘરનું ખરચ નીકળે નહિ. ઘરનું ખરચ કાઢવા માટે આ ધંધો છે જ નહિ. એ તો નવરા બેઠે, બીજું કંઈ કરવાનું ન હોય ત્યારે, કાંતવાનું. થોડું સૂતર કંતાય અને નવરાશનો સદુપયોગ થાય. થોડું થોડું સૂતર ભેગું થાય તો વરસ દહાડે કપડાં જોગું થાય.

સ૦—આખું વરસ કેટલું બધું કાંતે ત્યારે કપડાં થાય ?

જ૦—આપણા દેશમાં જેટલું કાપડ વપરાય છે તે ગણતાં, એક માણસને સરેરાશ ૧૪ ચોરસવાર કપડું વાપરવા મળે છે. પરંતુ તે તો બહુ ઓછું ગણાય. ચૌદ વાર તો આખા દેશની સરેરાશ; એટલે તેમાં ચીંથરેહાલ દશામાં ફરતા અને લંગોટી વાળીને ફરતા

બાવાઓનો સમાવેશ પણ થઈ જાય. સાથે સાથે આખા દિવસમાં પાંચ દસ વાર કપડાં બદલનાર શોખીન લોકોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય. એકંદરે જોતાં દરેક માણસને સામાન્ય રીતે ૩૦ ચોરસવાર કપડું જોઈએ એમ ગણીએ, તો એટલું કપડું વણાવવા માટે દરેકે રોજ સામાન્ય રીતે ૨૫૦ વાર સૂતર કાંતવું જોઈએ. તકલી કરતાં રેંટિયા પર વધારે ઝડપથી કાંતી શકાય છે. પરંતુ, તકલી ગમે ત્યાં સાથે લઈ જઈ શકાય. સભામાં, મેળાવડામાં કે વર્ગમાં બેસીને પણ કાંતી શકાય, એ તેમાં મોટી સગવડ છે. આવી રીતે ગમે ત્યાં બેસીને કાંતવું હોય તો તકલી જ ફાવે, એટલે સગવડ પ્રમાણે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. રેંટિયા પર બરાબર કાંતતાં આવડી ગયા પછી સામાન્ય રીતે ૦॥। કલાકથી ૧ કલાક કાંતીએ તો વરસ આખરે પોતાનાં કપડાં જેટલું જરૂર કાંતી શકાય. તકલી પર જ કાંતીએ તો ઝડપ પ્રમાણે ઓછોવત્તો વખત લાગે.

સ૦ — ઓહોહો ! રોજ એક કે દોઢ કલાક કાંતે ત્યારે પોતાનાં કપડાં જેટલું સૂતર થાય ! વળી પાછા વણાટના પૈસા ઉપર આપવા પડે ! રૂનું મૂલ્ય, પીંજામણની મજૂરી તો વધારાની ! એના કરતાં બજારમાંથી જાપાનનું કે દેશી મિલનું કાપડ લેવું શું ખોટું ? અને એટલા વખતમાં બીજું કામ ન કરીએ કે નકામી આ માથાકુટ કરવી અને હાથ દુખાડવા ?

જ૦ — તમારે બીજું કામ હોય તો જરૂર કરી શકો છો. બીજું કામ છોડીને કાંતવા બેસવાનું કોઈ કહેતું નથી. પરંતુ અત્યારે હું કાંતું છું અને તમે ખાલી બેસીને ગપ્પાં મારો છો તેનું શું? તમે પણ મારી સાથે કાંતી શકો ને? દુકાને બેઠા બેઠા પણ તમે તકલી કે રેંટિયો ચલાવી શકો. ઘરાક આવે ત્યારે કામ થાય અને તેમાંથી વખત મળે ત્યારે કંતાય. આ ખેડૂતોનાં છોકરાંઓ અને તેમના ઘરનાં માણસો પણ નવરાશના વખતમાં કાંતે એમાં નુકસાન શું છે? મોંઘા સસ્તાનો સવાલ જ ક્યાં છે? જે સૂતર થાય તે લાભમાં જ ગણાય ને?

સ૦ — પણ આ જાપાનનું કાપડ તો રૂના ભાવે મળે છે તેનું શું? મજૂરી કરીએ તે ક્યાંય તણાઈ જાય અને ઉપરથી વણકરીના પૈસા આપવા પડે. આવા મંદીના વખતમાં એવા વધારે પૈસા ખરચવા અમને ન પાલવે. જો કંઈ બચત થતી હોય તો વળી ઠીક છે; મહેનત કરી પણ કામની.

જ૦ — બચત તો જરૂર થાય; તમને ન થાય તો દેશને તો જરૂર થાય. તમને પણ લાભ તો થાય જ. જાપાનનું બે આને વારનું કાપડ કેટલા દિવસ ચાલે છે તેનો હિસાબ ગણ્યો છે? ઝીણાં ધોતિયાં બાર મહિનામાં કેટલાં ફાટે છે તેનો હિસાબ ગણ્યો છે? એક વખત સારું કસવાળું સફાઈદાર કાંતતા

થાઓ અને તેનાં ધોતિયાં પહેરી જુઓ, એટલે ખબર પડશે કે, આખરે જઈને કયું સસ્તું અને કયું મોંઘું પડે છે.

અને શરૂઆતમાં થોડું મોંઘું પડે પણ ખરું; અગવડ વેઠવી પણ પડે. પણ તેથી શું થઈ ગયું ? ધીમે ધીમે આજે જે મોંઘું લાગે છે તે જ સસ્તું થઈ જશે. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે અહીંનું કાપડ પરદેશમાં સસ્તું પડતું અને કારખાનાંનો માલ મોંઘો પડતો. આજે બપોરે ભોજન પછી હું એક ચોપડી વાંચતો હતો. તેમાં આપણા ઉદ્યોગો કેમ પડી ભાંગ્યા તેનું સુંદર વર્ણન આપ્યું છે. તેમાં લખ્યું છે કે, હિંદના ગૃહઉદ્યોગો પડી ભાંગ્યા તે પહેલાં કારખાનાં કરતાં આપણો હાથે બનાવેલો માલ જ સસ્તો પડતો. આજે પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે તેથી શું ?

સ૦ — અમે તો વેપારી લોક રહ્યા. સસ્તું પડે તો તરત કરીએ. જ્યારે સસ્તું પડશે ત્યારે કરીશું. અત્યારે જ્યાં સુધી મિલનું કાપડ સસ્તું પડે છે ત્યાં સુધી આમ વધારે ખરચ કરવાનું મન નથી થતું.

જ૦ — એ રીતે તો દુનિયામાં કંઈ સુધારો થઈ જ ન શકે. બધા જો તમારા જેવો વિચાર કરે, તો કોઈ દેશી ઉદ્યોગ ચાલી જ ન શકે. આપણે તો ઈશ્વરમાં અને ધર્મમાં માનનારા લોકો છીએ. જે સમાજમાં આપણે જીવીએ છીએ એ સમાજના હિતનો

આપણે વિચાર ન કરીએ, તો આપણા જેવા અધર્મી અને નાસ્તિક કોણ? આપણે આપણા સ્વાર્થનો અને લાભાલાભનો જ વિચાર કરવો એ કયા ધર્મમાં કહ્યું છે? લોકો રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને મહાવીરને પૂજે છે તે શાને સારુ? તેમના સ્વાર્થને લીધે પૂજે છે? જો આપણે તેમને પૂજતા હોઈએ, તો તેમના જેવું વર્તન પણ રાખવું જોઈએ ને? કે પારકાને માટે કંઈ કરી છૂટવાનો ઇજારો મોટા માણસોને જ આપવાનો? આપણે મોટા માણસોનાં નામ લેવાં, જય બોલાવવી, ટીલાંટપકાં કરવાં; પણ સમાજને માટે કંઈ કરવાનો વખત આવે ત્યારે એ આપણું કામ નહિ એમ કહેવામાં શું ધર્મ છે?

સ૦ — એમાં ધર્મ તો નથી. પણ એવું બધું કરવા જઈએ તો ઘરનું ખરચ વધી જાય, ભિખારી થવું પડે, એનું શું?

જ૦ — ભિખારી તો આપણે આમેય થયા જ છીએ. તમે દાળભાત રોટલી ખાઓ છો એટલે દેશ સુખી છે એમ નથી. દેશ તો ભિખારી જ છે. તેને લીધે આપણે બધા પણ ભિખારી જ છીએ. તે વિષે વળી ફરી વાતો કરીશું. આજે તો મારે પાછા જવાનો વખત થયો છે.

૨

કૂવામાં હોય તો હવાડામાં!

બીજે દિવસે નિયમ પ્રમાણે પેલો વિદ્યાર્થીશિક્ષક તકલી લઈને આવીને બેઠો. પેલા વાતોડિયા શેઠ પણ આવીને બેઠા હતા. નાના વિદ્યાર્થીઓ પૂણી અને તકલી સાથે કરામત કરીને તાર ખેંચવા મથતા હતા. વિદ્યાર્થીશિક્ષકે વાત ઉપાડી. શેઠ સામું જોઈને તેણે કહ્યું :

સ૦—કેમ શેઠ! હમણાં ધંધોરોજગાર કેવોક ચાલે છે?

જ૦—આ જુઓ જ છો ને! બેઠાબેઠ. દુકાને ઘરાકી હોય તો અહીં આવીને ગપ્પાં મારવા શાના બેસીએ?

સ૦—પણ તમારે ક્યાં દુકાન ઉપર આધાર છે? મારા સાંભળવા પ્રમાણે, તમારે તો ધીરધારનો ધંધો ધીકતો ચાલે છે. ખરી કમાણી તો એમાંથી થાય ને?

જ૦—એ વાત ખરી. પણ એ તો બધું અરસપરસ છે. દુકાને ઘરાકી મંદ હોય તો ધીરધારની આવક પણ મંદ જ હોય ને? ખેડૂતો ધીરેલા પૈસા

આપી ન શકે, તો જરૂરી વસ્તુઓ પણ શી રીતે ખરીદે? એટલે બન્ને રીતે ઠંડું જ છે.

સ૦—પણ ખેડૂત પાસે પૈસા ન હોય તોપણ તમે તમારું લેણું ઓછા જ છોડતા હશો?

જ૦—અમે તો ઘણુંય લેવા મથીએ. પણ ખેડૂતના ખેતરમાં કે કોઠીમાં હોય નહિ તો ક્યાંથી લઈએ? કૂવામાં હોય તો હવાડામાં આવે ને!

સ૦—હા! સાચું. તમે ખરો મુદ્દો પકડ્યો. તમે તમારા ધંધાની આંટીઘૂંટી તો બરાબર સમજો છો. પરંતુ એ વસ્તુ સમાજની કે દેશની દૃષ્ટિએ વિચારવાની હોય ત્યારે તમે એ મુદ્દો ભૂલી જાઓ છો.

જ૦—ના ના. એમ કેવી રીતે? અમે તો બધી બાબત સરખી રીતે જ વિચારીએ છીએ.

સ૦—ના! જુઓ. ગઈ કાલે મેં કહ્યું હતું કે, દેશ ભિખારી તો આપણે પણ ભિખારી જ થવાના. તે બાબત કાલે તમને નહોતી સમજાઈ. દેશના ઉદ્યોગધંધાઓ પડી ભાંગે તો આપણે પણ ભિખારી થઈએ, અને દેશના ઉદ્યોગો ખીલે તો આપણે પણ સુખી થઈએ, એ બાબત હું કાલે કહેતો હતો; અને એમ સમજાવતો હતો કે, પરદેશી કાપડ સસ્તું હોય તોપણ આપણે હરામ ગણવું જોઈએ. એટલું આપણે નહિ સમજીએ, તો આપણે વધુ ને વધુ ભિખારી થતા જઈશું. ખેડૂતના ઘરમાં નથી તો જેમ તમારા ધીરેલા

પૈસા પતતા નથી, ખેડૂતના ઘરમાં નથી તો જેમ તમારી દુકાને ઘરાકો આવતા નથી તેમ, જો દેશના ધંધારોજગાર મરી ગયા હશે, તો તમારા હાથમાં શું આવવાનું છે? દુકાળ ચારે તરફ મનુષ્ય-જીવને ભરખી રહ્યો હોય ત્યારે બધાય વર્ગના લોકો જેમ દુઃખી થાય છે, તેમ આપણા વેપારઉદ્યોગનો નાશ થવાથી સમસ્ત પ્રજા દુઃખી થાય છે, એ તમે પોતે આપેલા દાખલા ઉપરથી સહેજે સમજી શકશો.

વેપારઉદ્યોગના નાશની પ્રજાના જીવન ઉપર શી અસર થઈ છે તે વળી મોટો સવાલ છે. તેની વાતો કરીએ તો પાર ન આવે. પરંતુ ખેડૂત નવરો પડવાથી તમે જેમ નવરા પડ્યા છો, તેમ દેશના કારીગરો નવરા પડવાથી તેની માઠી અસર પણ આખા દેશ ઉપર થાય અને થઈ છે, તે દેખીતી વાત છે. તેના પુરાવા આપવાની જરૂર છે શું? પણ હવે ઊઠવાનો વખત થયો. જે જે.

૩

ચરખાસંઘ અને મિલઉદ્યોગ

ત્રીજે દિવસે નિયમ પ્રમાણે બધા આવીને બેઠા. આજે કેટલાક નવા મોટેરા આવ્યા હતા. મોટેરા રોજ ઓછાવત્તા આવતા, પણ નાના વિદ્યાર્થીઓ

નિયમસર આવતા. મોટેરાને વાતો સાંભળવામાં રસ પડતો, પરંતુ તકલી ચલાવવાની તેમને ઇચ્છા નહોતી થતી. તકલી કરતાં હોકો ફેરવવો એ તેમને વધારે પસંદ પડતું. પેલા વિદ્યાર્થીશિક્ષકે આગલા દિવસની વાત ઉપાડી :

સ૦ — કેમ શેઠ! બોલો! તમને આપણા દેશની ગરીબાઈ અને સ્વદેશી માલ વાપરવાની જરૂર વિષે હવે ખાતરી થાય છે કે નહિ?

શેઠ જરા માથું ખંજવાળતા ગણગણતે અવાજે બોલ્યા : ખાતરી તો થાય છે. સ્વદેશી તો વાપરવું જ જોઈએ ને? અને અમે તો વિલાયતી વાપરતા જ નથી. ક્યાંક કશુંક લાવવું પડે. બાકી જુઓ, અમે તો આ મલમલ વગેરે દેશી જ વાપરીએ છીએ, અને મારા બાપા તો ખાદી જ પહેરે છે.

સ૦ — તમારા પિતાને મેં ખાદી પહેરતા તો જોયા નથી, અને તમારાં કપડાં પણ સ્વદેશી શી રીતે કહેવાય?

જ૦ — કેમ! આ મલમલ દેશી મિલનું છે; અને મારા બાપા પેલા ધના ઢેડ પાસેથી ખાદી લે છે.

સ૦ — મલમલ દેશી મિલનું પણ સંચા ક્યાંના, કપાસ ક્યાંનો, અને સૂતર ક્યાંનું, તે જાણો છો? અને ઢેડ સૂતર ક્યાંથી લાવે છે?

જ૦ — એ બધી અમને શી ખબર પડે?

સુ૦ — ત્યારે તમે એને ખાદી શી રીતે કહો છો? ખાદી તો હાથે કાંતેલા સૂતરમાંથી જે કાપડ હાથે વણાયું હોય તેને જ કહેવાય; અને વળી તે કાપડ ચરખાસંઘના નિયમ પ્રમાણે યોગ્ય મજૂરી ચૂકવીને તૈયાર થયેલું હોવું જોઈએ.

આ સાંભળી એક ભાઈ બોલી ઊઠ્યા, 'ચરખા-સંઘ એ શું છે અને તે ક્યાં કામ કરે છે?'

જ૦ — એ આખા દેશમાં ખાદીકામની દેખરેખ રાખનારી સંસ્થા છે. આમ તો એ સંઘ આપણી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના આશરા હેઠળ કામ કરે છે, છતાં તેની વ્યવસ્થા વગેરે સ્વતંત્ર છે. તેની મુખ્ય કચેરી વર્ધામાં રાખી છે, અને તેની મારફત આખા દેશમાં ખાદીનું કામ થાય છે. પૂ. ગાંધીજીએ રેંટિયાની વાત પહેલવહેલી દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેઓ હતા ત્યારે કરેલી. ત્યારે તેમણે રેંટિયો જોયો પણ નહોતો; પરંતુ તેમણે તે વિષે વાંચેલું, સાંભળેલું. તેમને હિંદની સ્થિતિનો અભ્યાસ અને વિચાર કરતાં રેંટિયો સૂઝ્યો. તે વિચાર તેમણે 'હિંદ સ્વરાજ્ય' નામના પોતાના પુસ્તકમાં રજૂ કર્યો. હિંદમાં આવ્યા પછી ૧૯૨૦ના અસહકાર વખતે તેમણે રેંટિયાની વાત ઉપાડી, ત્યારથી દિવસે દિવસે તેનો ફેલાવો થતો ગયો છે. તે

કામ વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા માટે, ૧૯૨૫માં આ ચરખાસંઘની સ્થાપના કરવામાં આવી. તેની મારફત હિંદનાં લગભગ ૧૩,૦૦૦ ગામડાંમાં ખાદીનું કામ થાય છે, અને દર વરસે લગભગ અડધા કરોડની ખાદી ઉત્પન્ન થાય છે. તે સંસ્થાએ કાંતવા, પીંજવા અને વણવા માટે મજૂરીના દર નક્કી કર્યા છે. એ મુજબ મજૂરીના દર અપાતા ન હોય, તો તે ખાદી ન કહેવાય. મિલની વાત તો જુદી છે. તેમાં તો એક રૂપિયાના માલમાંથી ફક્ત ૪ આના જ મજૂરોને મળે છે. તેનાં યંત્રોના પૈસા પરદેશ જાય છે, અને તેમાંથી બીજા અનેક અનર્થો ઊભા થાય છે. હાથવણાટના કાપડમાં પણ પરદેશી અથવા મિલનું સૂતર વપરાય છે; તે ઉપરાંત તેમાં મજૂરીના દર ઉપર અંકુશ હોતો નથી. એટલે તમે જોઈ શકશો કે, ચરખા-સંઘને ધોરણે તૈયાર થયેલું કાપડ જ ખાદી કહેવાય. તે સિવાયનું કાપડ એ ખાદી તો નથી, પણ હું તો એને સ્વદેશી પણ ન કહું.

સ૦—પણ તમે કહો છો કે, ચરખાસંઘ તો આખા વરસમાં ફક્ત અડધા કરોડની ખાદી ઉત્પન્ન કરે છે. તેટલા કાપડથી આખા દેશને કાપડ શી રીતે પૂરું પડે? એટલે મિલનું કાપડ પણ વાપરવું જ જોઈએ ને? અને મિલોની મૂડી વગેરે આપણા દેશની જ છે. તે જો ભાંગી પડે તો આપણા દેશને જ

નુકસાન નથી? તેના મજૂરો વગેરે ફાજલ પડશે તો બેકારી નહિ વધે?

જ૦—તમે તો એકસામટી બહુ વાતો પૂછી લીધી અને ઘણા મુદ્દા ઊભા કર્યા. તમને કોઈ મિલના હિમાયતીએ બરાબર ભણાવ્યા લાગે છે. મિલની વકીલાત તમે આટલી બધી ક્યાંથી જાણી આવ્યા?

સ૦—અમારા ગામનો એક છોકરો અમદાવાદની કૉલેજમાં ભણે છે, તે ગાંધીવાદીઓની અને મૂડી-વાદીઓની ઘણી વાતો કરે છે. એક વખતે તેણે અહીંના સેવાસમાજમાં ભાષણ આપ્યું હતું, તેમાં રશિયાના જેવી ક્રાન્તિ આપણા દેશમાં કરવી જોઈએ અને મૂડીદારોનો, જમીનદારોનો અને રાજાઓનો નાશ કરવો જોઈએ, એમ કહ્યું હતું. ખાદીથી દેશનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી અને યંત્રોથી જ કામ લેવું જોઈએ, એમ પણ તેણે કહ્યું હતું. તેમાં આ બાબત પણ એણે કહી હતી. તે આજે વાત નીકળી ત્યારે યાદ આવી.

સ૦—એ ભાઈ અહીં છે?

જ૦—ના, રજાઓમાં તેને અહીં રહેવું ગમતું નથી, એટલે રજાઓમાં પણ ઘણુંખરું તે અમદાવાદ રહે છે. કોઈ વખત ભાઈબંધ દોસ્તદારને ત્યાં જાય અગર મુંબઈ ફરવા જાય. હમણાં તો માંદો છે એટલે મસૂરી હવા ખાવા ગયો છે. એના મિત્રો પણ સાથે છે.

સ૦—એમ હવા ખાવી હોય અને ગામડાંમાં રહેવું ગમતું ન હોય, તેને ખાદીની વાત શાની ગમે? તેમને તો એકે ધડાકે હિંદનાં સાત લાખ ગામડાંમાં વરાળ વીજળી અને યંત્રો દાખલ કરી દેવાં છે અને ગામડાંને શહેરો બનાવી દેવાં છે. પણ એમ હવામાં વાતો કરવાથી કંઈ થતું નથી. લોકોના પ્રત્યક્ષ જીવનની સાથે મેળ બેસાડીને વાતો કરે તો કામની. બાકી તો ગપ્પાં મારવાં સહેલાં છે. કોઈને ક્યાં પોતાના મોજશોખ ઓછા કરવા છે? જરા ઇચ્છા થઈ એટલે ઊપડ્યા મુંબઈ. જરા નરમ થયા એટલે ચાલ્યા મસૂરી. આ ગામડાંમાં રખડે અને લોકોનાં સુખદુઃખ જુએ તો શું કરવું તેની ખબર પડે. તો જ ખાદીની જરૂર છે કે નહિ તે સમજાય. અમદાવાદ અને મુંબઈની કૉલેજોમાં અમનચમન ઉડાવતાં લોકોની ખરી જરૂરિયાતનો સાચો ખ્યાલ કદી ન આવે. અને જો રશિયા હિંદુસ્તાનમાં ઉતારવું હોય તો પહેલાં ઘેરથી જ શરૂઆત કરે ને! બાપા ખેડૂતોને ચૂસે છે, પોતે તે બાપદાદાની મિલકત ઉપર તાગડધિન્ના કરે છે, તે છોડી દે અને સામાન્ય માણસની માફક જીવન ગુજારે, તો હિંદુસ્તાનને શાની જરૂર છે તે સમજાશે. પણ તમે તો તેની વાત ઉપરથી અવનવા મુદ્દાઓ ઊભા કર્યા છે. તેની વાત તો વળી ફરી કરીશું. હાલ

તો આવી વાતો કરનારા પોતે શું કરે છે તે સમજવા માટે મેં થોડુંક કહ્યું.

શેઠ બોલી ઊઠ્યા — પણ તમે ગાંધીવાળા પણ એવું ક્યાં નથી કરતા? બધેય જૂઠા લોકો તો હોય છે જ. પેલા ભાઈ ધોળી ટોપી પહેરે છે અને પેલા ખેડૂતના શરીર ઉપર આછું કપડું કે કોઠીમાં દાણો તો રહેવા દેતા નથી. બીજા એમના પાડોશી તો વારે વારે ચિડાઈને છોકરાંને ધબોધબ ઠોકે છે અને અહિંસાની વાતો કરે છે. આવા તો કેટલાય હોય છે. જેવા એ ઢોંગી છે તેવા પેલા પણ ઢોંગી છે.

જ૦ — તમારી વાત સાચી છે. કોઈ પણ કામ એવા ઢોંગી લોકોને લીધે જ આગળ વધતું નથી. ગાંધીજી કહે છે કે, આપણે સાચા અહિંસક હોઈએ તો હિંદુમુસ્લિમ કજિયા થાય જ નહિ. પણ વાત એમ છે કે, કેટલાક કહેવાતા મહાસભાવાદીઓ પણ મહાસભાની નીતિને વળગીને કામ કરતા નથી; ચૂંટણીઓ વખતે અનેક ગોટાળા કરે છે, અને હાથમાં તંત્ર આવ્યું તો પોતાનો ઇજારો જ માની બેસે છે, ને પછી પોતાનો અધિકાર ટકાવી રાખવા કંઈ કંઈ ગરબડો ઊભી કરે છે. જેટલે અંશે આવી ગરબડો ઓછી થાય, તેટલે અંશે મહાસભાનું કામ દીપે. અને આ નિયમ તો દરેક કામને લાગુ પડે છે. એટલે વિચાર અને વર્તનનો ભેદ ગાંધીવાદીઓમાં હોય તો

તે પણ ખોટો છે. પણ આપણે તો વ્યક્તિઓના ગુણદોષ પર ઊતરી પડ્યા. યંત્રો અને હાથઉદ્યોગ, અથવા તો મિલ અને રેંટિયો, એ મુદ્દાની જ આપણે વાત કરવી જોઈએ, અને પેલા કૉલેજિયનની વાત ઉપરથી તમે જે મુદ્દા ઊભા કર્યા છે તેનો, વ્યક્તિને બાજુએ રાખીને, તટસ્થ રીતે વિચાર કરવો જોઈએ. આજની વાત જરા લાંબી થઈ ગઈ. મોડું પણ થયું. આજ તો હવે રજા લઉં.

૪

રેંટિયો વિ૰ મિલ

બીજે દિવસે બધા ભેગા થયા ત્યારે ગામના મુખી પણ ફરતા ફરતા ત્યાં આવી ચઢ્યા અને બે ઘડી હોકો પીવા થોભ્યા. મુખી મીઠાબોલા અને મળતાવડા સ્વભાવના હતા. સરકારી અમલદાર હોય ત્યારે મહાસભાવાળાનું કાપી નાખે; પરંતુ મહાસભાવાળા મળે ત્યારે બોલાવે અને વાતો કરે ખરા. નાનાં નાનાં છોકરાંને તકલી સાથે ગડમથલ કરતાં જોઈને મુખી કહે, ‘ભાઈ! તમે આ છોકરાંને ઠીક કામે લગાડી દીધાં છે. એમનાં માવતરો તમને આશીર્વાદ આપશે. તમે એ ભલું કર્યું. એ છોકરાં બાકી વડનાં વાંદરાં ઉતારે એવાં છે.’

સ૦—તમે મુખી, તકલીનો ભલો ફાયદો જોયો! એનો બીજો કંઈ ઉપયોગ સમજો છો?

જ૦—બીજો શો ઉપયોગ? તોફાન કરવાને બદલે શાંતિથી બેસે તો સારું. બાકી એમાંથી પેદા તો શું થવાનું હતું? એનાથી કાંતી કાંતીને મરી જાય તોય કંઈ રોટલો નીકળે?

સ૦—કેમ નહિ? બરાબર શીખે તો ખાવા પૂરતું તો મળી રહે. પણ ધારો કે ખાવા પૂરતું ન મળે, તોપણ કંઈક મળતર તો થાય કે નહિ? અને તે પ્રમાણે દેશને પણ થાય ને!

જ૦—દેશને તેમાં શો ફાયદો થવાનો હતો? એના કરતાં તો બે ચાર મિલો ઊભી કરી હોય તો મજૂરોને રોજી મળે, ઝટ લઈને કાપડ નીકળે, અને કાપડ સસ્તું પડે.

સ૦—તમે મિલોના લાભની વાત કરો છો; પરંતુ મિલો થવાથી દેશ ઉપર શી અસર થાય છે, તેને લીધે કેટલા પૈસા પરદેશ જાય, અને કેટલા લોકો બેકાર પડે છે, તેની તમને ખબર છે? એક મિલ ઊભી થાય એટલે તેની લગભગ અડધી કિંમત તો યંત્રો માટે પરદેશ મોકલવી પડે; અને મિલ શરૂ થયા પછી પણ દર વરસે થોડા ઘણા પૈસા તો પરદેશ મોકલતા જ રહેવું પડે. મિલ બહુ તો બે હજાર માણસોને રોજી આપે અને વરસે એક કરોડ વાર

કાપડ પેદા કરે. ત્યારે આજે તેટલી જ ખાદી તૈયાર કરવામાં લગભગ ૩ લાખ માણસને થોડીઘણી રોજી મળે છે. મિલોની વધારે કાપડ ઉત્પન્ન કરવાની ગુંજાશ ખરી, પણ કામ તો બહુ ઓછા માણસોને આપે. દેશની બધી કાપડની મિલોમાં થઈને માંડ ૫ લાખ મજૂરો કામ કરે છે, તે તમે જાણો છો?

જ૦—એ તમે ગમે તેમ કહો. પણ મિલો બંધ થાય તો ભારે નુકસાન થાય એ વાત નક્કી છે.

સ૦—પણ હું મિલો બંધ કરવાનું ક્યાં કહું છું? હું તો કહું છું કે, આપણા બેકાર અને અર્ધા બેકાર લોકે તકલી અને રેંટિયાનો ઉપયોગ કરવો. એ રીતે આ ગરીબ દેશમાં કરોડોનાં પેટનો ખાડો પુરાશે. મિલોથી તે નહિ થઈ શકે.

સ૦—પણ એ લોકો પાસે કંતાવો છો શું કામ? બીજું કંઈ કામ આપો ને!

જ૦—ગામડાંના લોકોને કાંતવા પીંજવા ઉપરાંત બીજું કામ આપી શકાય તેમ હોય, તો આપવાની કોઈ ના પાડતું નથી. પણ તમે એવું કામ બતાવોને! પણ એ વિષે વધારે વાત તમે વળી ફરી મળશો ત્યારે આપણે કરીશું.

૫

લોકોપયોગી કામો

ફરી બધા મળ્યા ત્યારે શેઠ આવીને બેઠા હતા. પણ આગલા દિવસની વાત પ્રમાણે મુખી આવ્યા નહોતા. વિદ્યાર્થીશિક્ષકે શેઠને પૂછ્યું, 'કેમ શેઠ ? કાંઈ મુખી જણાતા નથી !'

શેઠ — એમનો શો વિશ્વાસ ! એ તો કાલે હોકો પીવા વળી આવી ચઢ્યા'તા. બાકી એમને તમારી વાતોમાં શો રસ ?

વિ૦ — પણ આજેય હોકો પીવા બોલાવોને ! થોડી વાતો કરીશું.

શે૦ — તેમને બોલાવવા વળી કોણ જાય ? આવવું હોય તો આવે.

વિ૦ — ના ! ના ! બોલાવો તો ખરા. તમે ન જાઓ તો બીજા કોઈને મોકલો. મારે આ ગામની વસ્તી, ધંધા, જમીન, ખેતી, કેળવણી, વગેરેની બીજી હકીકત પણ પૂછવી છે. મુખી આવશે તો તે કામ પણ થશે.

શે૦ — અલ્યા મગા ! જા મખીને કહે કે, તમને હોકો પીવા બોલાવે છે.

મુખી થોડી વારે આવ્યા, એટલે વિદ્યાર્થીએ વાત ઉપાડી: 'મારે આ ગામની કેટલીક હકીકત જોઈએ છે તે તમે આપશોને?'

જરા વિચારમાં પડીને મુખી બોલ્યા, 'શાની હકીકત?'

વિ૦ — ગામની વસ્તી, જમીન વગેરે સંબંધી. તેમાં તમને કંઈ વાંધો નહિ આવે. એ તો જગજાહેર વસ્તુ છે. આખા હિંદુસ્તાનના અને પ્રાંતોના વિગતવાર આંકડા તો સરકારી રિપોર્ટોમાંથી તૈયાર મળે છે. પણ ગામવાર છાપેલા ન મળે એ તમારી પાસેથી જોઈએ છે.

મુ૦ — હા! ભલે. ઘેર આવીને નોંધી લેજો. પણ ભાઈસા'બ, કાંઈ છાપેછાપે ચડાવતા નહિ.

વિ૦ — ના! ના! છાપાથી શું કામ ગભરાઓ છો? આ તો અમારી જાણ માટે અને અભ્યાસ માટે છે. અને છાપાંમાં આવે તેમાં તમને શો વાંધો આવે? સરકાર તે આંકડાનાં તો પુસ્તકો છપાવે છે. દરેક દેશી રાજ્ય પોતપોતાના રાજ્યની હકીકત બહાર પાડે છે. તો ગામની હકીકત બહાર પડે એમાં નુકસાન શું? ગામવાર હકીકત છપાવતાં ઘણું ખર્ચ થઈ જાય. બાકી વસ્તીની સંખ્યા કે ગામની જમીન, ઢોર અને ભણતાં છોકરાંની સંખ્યામાં ખાનગી શું છે?

મુ૦ — હા ! હા ! ઠીક. તમારે જોઈએ તે પૂછી જજો. પણ અમને વાંધો આવે એવું કંઈ કરશો નહિ.

વિ૦ — ગામની હકીકત આપવાથી તમને વાંધો આવે એવું તો કંઈ નહિ બને. પણ અમારા આવવાથી ગામનાં છોકરાં ખાદી પહેરતાં થાય કે સફાઈ કરતાં થાય તો ?

મુ૦ — એમાં અમને શું નુકસાન છે ? સફાઈ કરશે તો ગામ ચોખ્ખું રહેશે.

વિ૦ — ત્યારે તમે એમાં સાથ આપોને ! આ શેઠ છે, તમે છો. એવા બધા ગામના મોટા લોકો એ કામ ઉપાડે, તો ગામની સિકલ ઘડીમાં ફરી જાય અને નાનાં મોટાં બધાં એ કામ કરવા લાગી જાય.

મુ૦ — ભાઈ ! એ આપણું કામ નહિ. એ તો ઢેરાં કરે કે ગામનો ભંગી કરે. ગામના લોકો કહે તો એક ભંગી વસાવીએ અને બધા તેને કંઈક બાંધી આપે. અમારાથી એ સાવરણો ઝાલીને ન ફરાય.

વિ૦ — પણ પેલા તમારી નજીકના ગામના ગોર, દુકાનદાર અને મુખી બધાય તે કામ કરે છે, તેથી ગામ કેવું ચોખ્ખું રહે છે તે જોયું છે ને ? તમે પણ એમ કરો તો તમારું ગામ પણ સ્વચ્છ રહે.

મુ૦ — ભાઈ, એ વાત છોડો. આપણાથી એ બને નહિ.

વિ૦ — તમે તો કાંતી શકો નહિ, ખાદી પહેરો નહિ, સફાઈ કરો નહિ, ત્યારે તમે કરો શું? મુખી થયા છો તો કંઈક તો લોકોપયોગી કામ કરો.

મુ૦ — બીજું તમે બતાવો તે કરું. બે ગાઉનો ફેરો આવો હોય તો ખાઈ આવું. અડધી રાતે ગામનું કામ હોય તો કરું. પણ આવું કામ અમારાથી ન બને.

વિ૦ — તો તમારા ગામના તળાવમાં પાણી નથી; કૂવો પડું પડું થઈ રહ્યો છે; માતાની દેરી પર કૂતરાં ફરે છે; ચોમાસામાં ગામની ચારે બાજુ પાણી ભરાય છે; રસ્તાનું ઠેકાણું નથી. એનું કંઈક કરો. અને વળી આ ગામમાં હોટેલો પેઠી છે, સંચો પેઠો છે, ગામનું દૂધ શહેરમાં ચડે છે; એનો કંઈક ઉપાય કરો. કરવા માગો તો એવું એવું તો ઘણુંય થઈ શકે.

મુ૦ — તમે દૂધ ભરવાની વાત કરો છો, પણ અમે દૂધ ન ભરીએ તો અમારું ગામ ઊભું જ ન રહે. આજે ગામમાંથી ૪૦ મણ દૂધ ચડે છે. તેના પૈસાથી તો અમારું પરચૂરણ ખરચ નીકળે છે.

વિ૦ — પણ એનું ઘી કરીને વેચો તો?

મુ૦ — ઘી તો ઘરમાં વપરાઈ જાય અને દૂધ ભરીએ નહિ તો દૂધ પણ રફેદફે થઈ જાય.

વિ૦ — કેમ? શી રીતે રફેદફે થાય?

મુ૦ — ઘરમાં છોકરાં ખાઈ જાય અને પૈસા બંધબેસે નહિ.

વિ૦ — એટલે કે, છોકરાંના મોઢામાંથી કાઢીને તમે શહેરમાં દૂધ ભરો છો એમાં તમને લાભ લાગે છે, અને છોકરાં દૂધ ખાય એમાં નુકસાન લાગે છે?

મુ૦ — નુકસાન તો ન લાગે. છોકરાં ખાય તે કોને ન ગમે? પણ પૈસાની તાણાતાણ હોય, ખેતીમાં બરકત ન હોય, બીજો કંઈ ધંધો ન હોય, ત્યારે કરે શું?

વિ૦ — તમે તો કાલે લોકોને કાંતવા પીંજવા ઉપરાંત બીજા ધંધા આપવાની વાત કરતા હતા. તો ખેડૂતો ઘેર બેઠાં ફુરસદને વખતે કરી શકે એવો કંઈ ધંધો દાખલ કરો.

મુ૦ — અરે! પણ એવા ધંધા છે ક્યાં? ઘેર બેઠાં ફુરસદને વખતે તો અમે શું કરી શકીએ? બહુ બહુ તો કોઈને વખત હોય તો શહેરમાં મજૂરીએ જાય.

વિ૦ — શહેરમાં એવી મજૂરી મળે ખરી કે? તમારી આજુબાજુનાં ગામડાંવાળા બધા શહેરમાં દોડે તો કેટલાને રોજી મળે?

મુ૦ — કોઈ વખત મળે. બાકી તો ધક્કો ખાઈને પાછા પણ આવવું પડે.

વચ્ચે શેઠ બોલી ઊઠ્યા: 'અરે! એ મજૂરીની વાત જવા દોને! એમાં તો શું મળે છે? શહેરમાં

કદાચ થોડી મજૂરી મળે તેમાં વળ્યું શું? થોડા પૈસા કમાય તો ત્યાં ને ત્યાં ચા, બીડી અને સિનેમામાં પાણી થાય. એમાં ઘરનાં છોકરાંનો શો દી વળે? એ તો હાથમાં પૈસા આવે એટલે કમાયા લાગે, પણ છેવટે બધું પાણી!'

વિ૦ — તો દૂધના ધંધામાં પણ એવું જ નથી થતું? વધારે પૈસા હાથમાં આવ્યા લાગે, પણ તારણ કાઢો તો નુકસાન જ જણાય. દૂધ ભરવાનાં માપ મોટાં હોય, કોઈ કોઈ વખત પૈસા ઘલાઈ જાય, અને શહેરમાં પૈસા વપરાઈ જાય. એ બધું જોતાં દૂધના પૈસામાંથી છેવટે છોકરાંના પેટમાં બહુ ઓછું આવે છે. એના કરતાં તો છોકરાં દૂધ ખાય અને વધે તે દૂધનું ઘી કરે તો વધારે લાભ થાય. બધુંય ઘી કરે તોય, દૂધ નહિ તો જીવનપોષક છાશ તો ખાવા મળે. દૂધ ભરવામાં તો પૈસા દેખીને લોકો લોભાય છે, છોકરાંના મોંમાંથી દૂધઘી પડાવી લે છે, અને છેવટે શહેરની કમાણી બધી શહેરમાં જ સમાય છે. હા! જે લોકો એક કરતાં વધારે ભેંસો રાખતા હોય અને દૂધનો ધંધો કરતા હોય, તેમને એ ધંધો કરવો ફાવે. બાકી તો જેમની પાસે એક જ દૂઝણું ઢોર હોય, તેને તો દૂધ વેચવામાં કાંઈ ન મળે. અને તમારા ગામમાં બબ્બે ચાર ચાર ભેંસો તો કેટલાને ઘેર હશે?

મુ૦ — બેચાર ભેંસોવાળા તો લગભગ કોઈ નહિ. અને કોઈને હોય તોપણ એ ભેંસો સાથે દૂઝણી તો ભાગ્યે જ હોય.

વિ૦ — ત્યારે ઉપર ઉપરથી જોવાને બદલે જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો જણાશે કે, એક જ દૂઝણા ઢોરવાળાને દૂધ ભરવામાં લાભ નથી પણ નુકસાન છે. એટલે તમારું ગામ દૂધના ધંધાને આધારે ઊભું છે એ બરાબર નથી. ઉપર ઉપરથી થોડાં દોઢિયાં લોકોના હાથમાં દેખાય, પણ ખરી રીતે તેને વધારે લાભ થાય છે એમ નથી. ઊલટું, તેનાં છોકરાં છાશ દૂધ વિનાનાં રહે છે, તે ભારે નુકસાન ગણાય.

શે૦ — ભાઈ! તમે તો ભારે માથાઝીક કરનારા છો. તમે છો નાના, પણ ભલભલા મખી સાથે પણ બોલવામાં તો ટક્કર લો તેવા છો! તમારી બધીય વાત ખરી. પણ આ ગામને દૂધ ભરવાનો જે ચસકો બાઝ્યો છે તે છૂટવાનો નથી. બધા આજે દેખીતા લાભથી આકર્ષાય છે. ઊંડા ઊતરીને કોણ વિચાર કરે છે? અને ગામડાના લોક તો એવા જ!

વિ૦ — તેથી જ આપણો દેશ ઊંચો આવતો નથી. બધા પરદેશી મોહક વસ્તુઓ પાછળ પડ્યા છે, અને તેથી દેશને અને આડકતરી રીતે દરેક વ્યક્તિને કેટલું નુકસાન થાય છે તે જોતા નથી. પરંતુ આપણે આપણું ખરું હિત જોતાં શીખવું જોઈએ, અને

ગામડાંને આવી રીતે જે નુકસાન થાય છે તે બંધ કરવું જોઈએ. જુઓને, તમારા ગામમાં પીઠું પણ છે. કેટલાક લોકો ગાંડા થઈને ત્યાં પીવા જતા હશે અને શરીર, મન અને પૈસાનું પાણી કરતા હશે. એમને દેખીતો આનંદ જણાય છે, પરંતુ તેમને અને ગામને તેથી કેટલું નુકસાન થાય છે તે કોણ જુએ છે? પીનારા કદાચ ન જોઈ શકે તો ગામે તેમને સમજાવવા જોઈએ. ભેગા મળીને ઠરાવ કરવો જોઈએ. અને પીઠું ગામમાંથી કાઢવું જોઈએ.

શે૦ — એ બધું કોણ કરે અને શી રીતે થાય?

વિ૦ — મુખી અને તમે બધા ધારો તો જરૂર થઈ શકે. મુખી. ઇચ્છતા હોય તો તેની વાત આપણે ફરી મળીશું ત્યારે કરીશું.

૬

પક્ષાપક્ષીનું ઝેર

બીજે દિવસે બધા આવીને બેઠા, તેવામાં કંઈક અવાજ સંભળાયો. બાજુના વાસમાં કોઈ લડતા હોય તેવો ઘોંઘાટ થતો હતો. તેવામાં મુખી કંઈ બબડતા બબડતા તે વાસમાંથી નીકળ્યા. શેઠે તેમને બોલાવ્યા અને પૂછ્યું, 'કેમ, મખી! શું છે? કોણ લડી પડ્યા?'

મુ૦—અરે! જુઓને. પેલો છગલો ક્યાંયથી હાથમાં પૈસા આવ્યા, એટલે પીઠામાં જઈને દારૂ પી આવ્યો, અને હવે વાસમાં બેફાટ ફાવે તેમ બોલે છે. નથી નાનું જોતો કે નથી મોટું જોતો. એની બૈરીને પણ સારી પેઠે ધીબી, અને વાસવાળા છોડાવવા ગયા એટલે તેમને ભાંડવા મંડ્યો. હજુય ફાવે તેમ બોલે છે. હવે તો જરા ખોખરો કરીને એક ઘરમાં પૂર્યો છે અને બધાંને છૂટાં પાડ્યાં છે.

વિ૦—મુખી! તમારા ગામમાં આવા પીનારા કેટલા હશે?

મુ૦—તે તો શી ખબર? ઘણાય પીતા હશે. તેનો આંકડો કોણે ગણ્યો છે? પણ પીનારા હશે ત્યારે જ આ પીઠું ચાલે છે ને!

વિ૦—અહીં તો બાજુનાં ગામોમાંથી પણ લોકો પીવા આવતા જણાય છે.

મુ૦—આવે જ છે તો. તેમને શી રીતે રોકાય? પીઠું હોય એટલે નજીક પડે તે બધાય આવે.

વિ૦—ત્યારે તમે પીઠું બંધ કરાવોને! એટલે બધા આપોઆપ આવતા બંધ થઈ જશે.

મુ૦—એમ શી રીતે બને?

વિ૦—કેમ શી રીતે? ગામમાં સંપ હોય અને મોટેરાંનો ગામના લોકો પર અંકુશ હોય તો બધુંય

બને. તમે ગામ ભેગું કરો અને ઠરાવ કરો કે, અમારા ગામમાં પીઠું ન જોઈએ, અને સરકારને અરજી કરો કે, પીઠું ઉઠાવી લો. પછી જે પીએ તેને મહાજનનો ગુનેગાર ગણો.

મુ૦—પણ ગામમાં વળી સંપ ક્યાં બળ્યો છે? સંપ હોત તો કહેવું'તું શું? હું ગામ બોલાવું એટલે કેટલાક તો આવે જ નહિ, અને શરમના માર્યા આવે તોપણ કામ થવા દે નહિ.

વિ૦—ત્યારે પહેલાં તો એ ભાગલા જ સાંધોને!

મુ૦—એ કંઈ સહેલું કામ છે?

વિ૦—હા! તમારા જેવા ધારે તો થઈ શકે. તમે બધાને ભેગા કરીને સમજાવો કે, ભાઈ, આમ શું કરવા પક્ષો પાડો છો? આપણે શું વહેંચી લેવાનું છે? એકબીજા સલાહ સંપ કરો અને ભેગા મળીને કામ કરો.

વચ્ચે શેઠ કહે—પણ કોને સમજાવે? મુખી પોતે જ એના આગેવાન છે ને! આ બે સાલ પર મખીપણું લેવાનું હતું, ત્યારે મતાદારો મખીપણા માટે લડ્યા, પૈસાનું પાણી કર્યું, અને હવે એકબીજાનું કાપી નાખે છે. અને ત્યારથી ગામનું કોઈ કામ ભેગા મળીને થતું નથી. મખી પહેલા સમજે અને નમતું મૂકે તો બધું ઠેકાણે પડી જાય.

વિ૦—લો! મુખી! આ તો બધું તમારા પર આવ્યું. તમે સમજો તો બધું રાગે પડી જાય. તમે કહો છો કે, જરૂર પડે તો ગામનું અડધી રાતે કામ કરું. તો આ ધોળા દહાડાનું કામ છે તે કરોને! ગામને નુકસાન થાય છે તો તમારા પક્ષો સમેટી લો.

મુ૦—એ તો ભાઈ ભારે સવાલ છે. એ કજિયાનાં મૂળ ઊંડાં છે. એ એમ જલદી સંધાય એમ નથી.

વિ૦—પણ સાંધવું તમારા હાથમાં છે ને! મૂળ ઊંડાં હોય, પણ તમારા દિલમાં વસી જાય કે આ ઝઘડો ન જોઈએ તો કોણ કજિયો કરશે? બે લડવા માગશે તો કજિયો થશેને? તમારે ગામનું કામ ભેગા મળીને કરવું હોય તો તમે સમજી જાઓ તો બસ!

મુ૦—એ તો ગામેગામ એવી સ્થિતિ છે. અહીં મખીપણાનો ઝઘડો છે તો બીજે ગામ વળી બીજું કંઈ હશે. હું મારો કજિયો પતાવું તેથી કંઈ ગામમાં કાયમી સંપ થવાનો નથી.

વિ૦—એ વાત સાચી. આપણા લોહીમાં પક્ષાપક્ષી અને વેરઝેર ભરેલાં છે, એટલે નાની નાની બાબતોમાં સામા મોરચા માંડીને બેસીએ છીએ. પેલા ગામમાં એક શેઠના છોકરાને માસ્તરે ઉપલા ધોરણમાં ન ચડાવ્યો, એટલે શેઠ માસ્તરની વિરુદ્ધ જ બોલે

છે. હમણાં શાળાનો મેળાવડો હતો તેમાંય કામ રાગે પડવા ન દીધું. બાજુના ગામમાં એક જણે રસ્તા પરથી ઝાડ કાપ્યું, તેની મુખીએ ફરિયાદ કરી, એટલે તે ભાઈ મુખી સામે લોકોને ઉશ્કેરે છે. આમ નાની અંગત બાબતોમાંથી કેટલાક લોકો ગામડાંમાં તડ પાડી બેસે છે. છતાંય તમારા જેવા સમજે અને નમતું આપે, તો એની અસર થયા વગર ન રહે. સાચા દિલથી કરેલું કામ નિષ્ફળ જતું નથી એવું ધર્મવાક્ય છે. એવી શ્રદ્ધાથી તમે તમારું કામ કરો તો ગામના વાતાવરણ ઉપર તેની જરૂર અસર થાય.

વચમાં શેઠ કહે — અરે! તમે નકામી માથાઝીક શું કામ કરો છો? એમ મખી નમતું મૂકે તોપણ એ કજિયો શી રીતે હોલાય? તેમણે લડીને મખીપણું લીધું. હવે એ નમતું મૂકે તેથી શું વળે? પોતાને જોઈતું'તું તે મળી ગયા પછી તો બધાય માણસો સમાધાન કરવા તૈયાર થાય. એ તો મખીપણું છોડે અથવા તો ભવિષ્યને માટે કાંઈક બાંયધરી આપે તો એ ઝઘડો પતે.

વિ૦ — જે કાંઈ કરવું ઘટે તે કરવું જોઈએ અને એ ઝઘડો પતાવવો જોઈએ. આપણાં ગામડાંના કુસંપને લીધે આપણું ઘણું કામ બગડે છે: લોહીનું પાણી થાય છે અને ગામનું એકે કામ થતું નથી.

પરિણામે આખા ગામને નુકસાન થાય છે. આખા ગામના હિતનો વિચાર કરીને એ બાબતનો તોડ કાઢવો જોઈએ. આપણે ભૂતકાળમાં એ રીતે ઘણું સહન કર્યું છે અને ગુલામી વહોરી છે. આપણા દેશમાં મુસલમાનો ફાવ્યા કે અંગ્રેજો ફાવ્યા તે પણ આપણા અંદર અંદરના કુસંપને લીધે. હિંદમાંથી રજપૂતોનું રાજ્ય ગયું અંદર અંદરના કુસંપને લીધે. પૃથ્વીરાજ મહાબળિયો હતો છતાં હારી ગયો, કારણ કે તેને તેના મસિયાઈ ભાઈ સાથે ઝઘડો હતો. એવા એવા તો ઇતિહાસમાં અનેક દાખલા છે, તે બતાવે છે કે આપણે કુસંપથી ઘણું ગુમાવ્યું છે. તેને લીધે મારા તમારા જેવા કુસંપ કરનારને નુકસાન થવા કરતાં આખા દેશને ઘણું વધારે નુકસાન થયું છે. આજે પણ અંદર અંદરના કુસંપને લીધે આપણે એકત્ર મળીને પરદેશી સરકાર સામે લડી શકતા નથી, અને દેશ ગુલામ રહે છે. દરેક પોતપોતાના રાગદ્વેષ અને સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ વર્તે છે. આખા સમાજની કે દેશની દૃષ્ટિએ વિચાર કરનારા અને તે પ્રમાણે વર્તન કરનારા બહુ ઓછા છે. આપણા દેશનું આ ભારે કલંક છે. તેને આપણે કાઢવું જ જોઈએ. તેની શરૂઆત આપણે ગામડાંના ઝઘડા બંધ કરીને અને એકત્ર મળીને પરસ્પર સહકારથી કામ કરતા થઈને કરવી જોઈએ.

મુ૦—ભાઈ! તમે માનો છો તેટલું એ સહેલું નથી.

વિ૦—મુરબ્બી! દુનિયામાં સહેલું તો કશુંય નથી. કોઈ પણ સુધારો સહન કર્યા વગર થતો નથી. તમે એક પછી એક બધીયે વાતોમાં મુશ્કેલી બતાવો છો, તો પછી શું થઈ શકે? ખાદીનું ન બને, સફાઈનું ન બને, પીઠું કાઢવાનું ન બને, ગામમાં સંપ ન થઈ શકે, તો પછી તમે શું કરી શકો તે તમે જ કહોને!

મુ૦—અમે બહુ બહુ તો આ ગામમાં સહકારી મંડળી કાઢી છે, તેના જેવું કંઈ કરી શકીએ.

એટલામાં શેઠ બોલી ઊઠ્યા :—અહીં તમારી સહકારી મંડળીથી શું થવાનું છે? એ તો તમારે બધાને પૈસા વહેંચી ખાવાનો ધંધો છે. મંડળીને નામે લોકોનો વાણિયા સાથેનો સંબંધ બંધ કરાવો છો અને પાછું વાણિયા પાસે ગયા વગર તો છૂટકો નથી થતો.

વિ૦—આ તો તમે નવી વાત કહી. મારે તમારી સહકારી મંડળી વિષે વધારે જાણવું છે. સહકારી મંડળી એ દેખીતી રીતે ઉત્તમ વસ્તુ છે, પણ આપણા દેશમાં એનું કામકાજ બરાબર ચાલતું નથી, એવું મેં સાંભળ્યું છે. તમારે ત્યાં એનો વહીવટ કેવી રીતે ચાલે છે તે મારે જાણવું છે, તો મહેરબાની

કરીને ગામની બીજી હકીકતની સાથે તમારી મંડળીની હકીકત પણ આપશો.

મુ૦—ભાઈ! તમને હકીકત આપવામાં તો કાંઈ વાંધો નથી. પણ એ બધું જાહેર કરી દો તો અમારે ને તમારે ન બને.

વિ૦—પણ સહકારી મંડળીના ચોપડા તો કોઈ પણ સભ્ય જોઈ શકે છે અને સભ્ય થવાનો અધિકાર તો ગામના કોઈ પણ ખેડૂતને હોય છેને?

શે૦—એ બધી વાત કાગળ ઉપર સાચી, પણ તેનો લાભ અમુક જ માણસોને મળે અને તે બધું ખાનગી જ રહેવાનું.

વિ૦—ખાનગી હોય તો ભલે, મુખી! તમને કોઈ રીતે વાંધો નહિ આવે એટલો વિશ્વાસ રાખજો અને સહકારી મંડળીની વાત ફરી મળો ત્યારે જરૂર કરશો.

૭

સહકારી મંડળી

આજે તો મુખી વહેલા આવી ગયા હતા અને ગામના બેચાર માણસો સાથે વાતો કરતા હતા. વિદ્યાર્થીએ આવતાં વેંત પૂછ્યું, 'ઓહો! મુખી, તમે તો આજે કંઈ વહેલા આવી ગયા છો એ શું?'

મુ૦—અમે કંઈ તમારો વખત સાચવીને નથી આવ્યા. એ તો અમારી 'શિશોટી' બાબતમાં થોડી પૂછપરછ કરવાની હતી, એટલે અહીં ભેગા થયા'તા.

વિ૦—'શિશોટી' એ શું ?

મુ૦—નહિ કાલે તમે પૂછતા'તા, એ અમારી મંડળી.

વિ૦—કઈ મંડળી ? તમારી સહકારી મંડળી ? એની વળી શી તપાસ ચાલે છે ?

મુ૦—આ વિભાગમાં ઘણી મંડળીઓનું દેવું વધી ગયું છે અને કોઈ દેવું ભરી શકતું નથી, એટલે સરકારે તેની તપાસ કરાવી છે. તેનો તોડજોડ કરીને તેનો કંઈક નિકાલ કરવાનો છે.

વિ૦—તમારી મંડળીનું પણ એવું જ છે કે ?

મુ૦—છેક એવું નહિ, પણ એનુંય કામ તો બરાબર ચાલતું નથી.

વિ૦—એનું શું કારણ ?

મુ૦—કોણ જાણે ! કામ તો બરાબર કરીએ છીએ. પણ સરકારી ધારાધોરણો અમને ફાવતાં નથી. અને બધા એ વસ્તુ ઓછા સમજે છે ?

વચ્ચે એક ડોસા કહે :—અમને ખેતીના કામ માટે જ પૈસા મળે અને બીજાં સારાં નરસાં કામે તો અમારે બીજાનું મોં ઉઘડાવવું પડે, ત્યારે વાણિયો શો ખોટો ?

મુ૦—પણ વાણિયો તો લૂંટે છે ને? તેનું તો વ્યાજ ભરી ભરીને ઊંચા જ આવતા નથી. ત્યારે મંડળી એમ લૂંટતી તો નથી ને?

ડો૦—હા, એ સાચું, પણ વાણિયાને ત્યાં તો ગમે ત્યારે પૈસા મળે. ખરાબ વરસ હોય ને મોડું વહેલું થાય તો જરા કરગરીએ તો સાંભળે. ત્યારે આ 'શિશોટી'માં તો કાયદો એ કાયદો. અને વાણિયાનાં વ્યાજ અમારા વખતમાં તો ઓછાં હતાં. આ શેઠને ત્યાં જ અમારું બાપદાદાનું ખાતું આઠ આના વ્યાજનું હતું. એ તો હવે વ્યાજ વધી ગયાં.

વચ્ચે શેઠ કહે :—વ્યાજ વધે નહિ તો શું થાય? સરકાર બધી મિલકતનો કાબૂ કરી બેસે પછી વાણિયો શામાંથી લે? પહેલાં તો ખેડૂત આખો વાણિયાને ત્યાં હતો. એને વિશ્વાસ હતો કે ગમે ત્યારે મારા પૈસા જવાના નથી. ખેડૂત પાસે કંઈ મિલકત હોય અને વધારામાં એકબીજાના બોલનો વિશ્વાસ હોય. હવે તો નવા નવા કાયદા થયા. હિસાબ બરાબર કરાવ્યો ન હોય તો પૈસા ડૂબે; હિસાબની મુદત વીતી જાય તો દાવો ચાલે નહિ, અને દાવો કરે તોપણ ખેડૂતની મિલકત ઉપર સરકારનો અને મંડળીનો પહેલો હક ગણાય. આવાં આવાં બંધનો ઊભાં થયાં. પછી વાણિયો પહેલાંની માફક શી રીતે ધીરે?

ડો૦ — પણ, લો! અમે આ 'શિશોટી' બંધ કરીએ. તમે પહેલાંની માફક પૈસા ધીરશો ?

શે૦ — એ તો મારા બાપા જાણે.

ડો૦ — પણ તમે હવે ક્યાં નાના છો ? બે છોકરાંના બાપ થયા. તમે હવે દુકાનનો વહીવટ હાથમાં લો અને ગામમાં પહેલાંની માફક ધીરો.

શે૦ — પણ બાપા છે ત્યાં સુધી મારાથી કંઈ થાય નહિ.

મુ૦ — એ તો હજુ છોકરું છે. એનાથી કંઈ બને નહિ. પણ આપણે આ સરકારનું પૂછાણું આવ્યું છે તેનો જ વિચાર કરોને !

ડો૦ — એનો શો વિચાર કરવાનો ? સરકાર દેવું ઓછું કરે તો રફતે રફતે સૌ થોડું થોડું ભરે.

વિ૦ — પણ મુખી ! તમારી આ મંડળીને સજીવન કરીને બરાબર ચલાવતા કેમ નથી ? એને બરાબર ખીલવો તો ઘણો લાભ થાય.

મુ૦ — એ કંઈ એકલા માણસનું કામ નથી. બધાય સરખા સમજણા હોય અને કોઈનીયે ખોટી શરમ રાખ્યા વગર કામ કરતા હોય તો બરાબર કામ થાય.

વિ૦ — પણ તમે એવી જ રીતે કામ ચલાવોને !

મુ૦ — એ તો થાય ત્યારે ખરું. હાલ તો કંઈ થાય તેવું લાગતું નથી.

વિ૦ — તો મંડળી બંધ થાય ત્યારે પાછા વાણિયાને ત્યાં જ જવાના ને ?

મુ૦ — હા જ તો! મેલ કરવત મોચીના મોચી!

વિ૦ — પણ આ સહકારી મંડળી જેવી ઉત્તમ વસ્તુ તમારે ત્યાં કેમ બરાબર ચાલતી નથી એનો કંઈ તમે વિચાર કર્યો છે ?

ડો૦ — એ બધાં અમારાં જ પાપ અને થોડુંક સરકારનું ડીંડવાણું. અમને લોકોને એમના નિયમો ફાવતા નથી અને એ લોકો બધા નિયમોથી કામ લે. એમના અમલદારો આવે તે જાણે અમારા ઉપર રોફ ચલાવવા. કંઈ સમજાવે નહિ કરે નહિ અને નિયમોની જ વાતો કરે. જેમાં તેમાં નિયમ આગળ ધરે. અમારી સ્થિતિ તો જુએ નહિ. ઘડ લઈને જમીન ટાંચમાં લે.

વચ્ચે શેઠ કહે: — પણ મંડળીના મેમ્બરો ગમે તેમ પૈસા વહેંચી ખાઓ છો એનીયે વાત કરોને !

ડો૦ — હા ! એય સાચું. અમે કહીએ છીએને કે એ બધાં અમારાં જ પાપ.

વિ૦ — મુખી ! તમે કેમ કંઈ બોલતા નથી ? તમને તો મંડળીના કામમાં રસ છે. તો આ એક કામ હાથમાં લઈને એને બરાબર દીપાવોને !

મુ૦ — એ ખરું ! પણ એક હાથે તાળી પડતી નથી. અમે બધા અણસમજુ, સરકારી ધારાધોરણો

કડક, અને અમલદારોનો સહકાર નહિ; એટલે બધી રીતે સુધારો ન થાય તો એ કામ ચાલે નહિ. તમારા જેવા માણસો ગામડાંમાં આવીને રહે અને એ કામ હાથમાં લે, તો કંઈ બરાબર ચાલે. બાકી અમારું તો એ ગજું નથી. અત્યારે તો સવાલ એ છે કે, આ કાચી પડેલી મંડળીઓનું કામ શી રીતે પતાવવું. એનું પતે અને પછી નવેસર ઊભું થાય ત્યારે ખરું!

વિ૦ — એમાં આ શોઠયાઓ કંઈ વિરોધ કરે છે ખરા?

મુ૦ — એમનો ધંધો જાય એટલે એમને પણ લાગે તો ખરું જ ને! પણ એમને કયાં એક ધંધો છે? એ તો દુકાન કરે, દલાલી કરે, ગમે તે કરે. અને મંડળી બધાને ઓછી પહોંચી વળવાની હતી? એમનું ધીરધારનું કામ થોડુંઘણું તો ચાલ્યા કરવાનું, એટલે એમને કંઈ બીવાનું કારણ નથી.

વિ૦ — ત્યારે આ હાલનું કામ પતે એટલે એને નવેસર સજીવન કરવાનો પ્રયત્ન કરો તો સારી વાત છે.

ડો૦ — એ મખી અને અમારા જેવાથી કંઈ બને નહિ. એ તો તમારા જેવાનું કામ.

વિ૦ — ત્યારે આ વાતમાં કંઈ ભલીવાર આવે તેમ લાગતું નથી. બધી વાતમાં છેવટે નકારથી ગાડું અટકે છે. ઘાંચીની ઘાણીની માફક, બધીયે વાત હતી

ત્યાં ને ત્યાં આવીને અટકે છે. આપણા દેશનું આ જ મોટું દુર્ભાગ્ય છે ને! આ થાય નહિ, તે થાય નહિ, અને ગાંધીજી જેવા જે કરવાનું કહે તે ગમે નહિ. એ રીતે તો આપણે કોઈ દિવસ આગળ વધી શકીએ નહિ. આપણને જે વસ્તુ સારી લાગતી હોય, જે વસ્તુ આપણને ગમતી હોય, તે આપણે પ્રમાણિકપણે અને શક્તિ પ્રમાણે કરતા થઈ જવું જોઈએ. નાહ્યા તેટલું પુણ્ય. જેટલું થાય તેટલું લાભમાં ગણવાનું. કાંઠે ઊભા રહીને જોયા કરીએ તો કાંઈ કામમાં ન આવે. માટે આ બાબત જરા વિચાર કરજો અને ગામનું કંઈક ભલું થાય તેમ કરજો. તમે બધા તમને સારું લાગે એવું કોઈ પણ કામ જીવ મૂકીને કરતા થઈ જાઓ તો સારું. તેથી તમનેય લાભ છે અને ગામનેય લાભ છે. ઠીક! આજે તો રજા લઉં.

૮

ગામનોકરનો પગાર

ફરી બધા મળ્યા ત્યારે મુખી કંઈ ભાંજગડમાં રોકાયેલા હતા. વિદ્યાર્થીએ તેમને જોઈને કહ્યું: ‘મુખી! રામ રામ! આજે વળી શાની ભાંજગડમાં રોકાયા છો?’

મુ૦ — અરે! ભાઈ! અમારે તો હજાર લફરાં હોય! એક સાહેબનો મુકામ આવવાનો છે તેથી

તેમની ખટપટમાં ફરીએ છીએ. સાહેબ લોક મોટા મોટા પગાર ખાય, ભથ્થાં ખાય, અને એમના ઉતારાની ખટખટનો બોજો અમારે માથે. તલાટીએ લખ્યું એટલે બધું અમારે તૈયાર કરી દેવાનું.

વિ૦ — પણ સરકાર તમને પગાર આપે છે તો એવું કામ તો તમારે કરવું જ જોઈએ ને?

મુ૦ — શાનો પગાર? એ પગારમાંથી તો અમારાં ચાપાણીય ન નીકળે. એ તો બાંધી મૂઠી લાખની સમજો ને!

વિ૦ — પણ અમલદાર આવે તેનો બોજો તમારે માથે શા માટે? અમલદાર ભથ્થું લે છે તો પોતાના ખર્ચનું બિલ ચૂકવી આપે ને?

મુ૦ — એ બધું કાયદેસર ખરું. પણ એવું બિલ માગીએ તો અમારું કામ બગડે. સાહેબનું તો અનેક વખત કામ પડે.

વિ૦ — ત્યારે તો તમે તમારા જ સ્વાર્થ માટે બોજો વેઠો છો એમ કહો ને! તમે બિલ આપો, પછી જુઓ પૈસા મળે છે કે નહિ?

વચમાં શેઠ બોલ્યા: — તો તો મુખીની બધી કમાણી બંધ થઈ જાય ને!

મુ૦ — (જરા ચિડાઈને) તમારી પાસેથી કેટલા પૈસા લીધા? તમે કેમ કંઈ આપતા નથી?

એ તો કોઈનું કંઈ કામ કરીએ તો કંઈ આપે. બાકી એની મેળે કોઈ કંઈ આપે નહિ.

વિ૦ — પણ એનો અર્થ એ તો ખરોને કે, તમે કોઈ એકને અન્યાય કરીને બીજા કોઈને લાભ કરી આપો એટલે તે પૈસા આપે. જો સીધેસીધું કામ હોય તો કોઈ તમારી ખુશામત શા સારુ કરે અને પૈસા શાના આપે?

મુ૦ — એ બધી વાત સાચી. પણ તો સરકારે અમને પૂરો પગાર આપવો જોઈએ. અમે આખો વખત દોડાદોડ કરીએ અને ઘરનું કંઈ કામ થાય નહિ છતાં અમને પૂરો પગાર મળે નહિ, તો અમારે ખર્ચ શી રીતે કાઢવું? જો અમારું કામ સુધારવું હોય તો સરકારે અમને પૂરો પગાર આપવો જોઈએ.

વિ૦ — એ વાત સાચી. પણ આ અમલદારોને ક્યાં ઓછા પગાર મળે છે? તેઓ તમારું શું કામ ખાય છે?

મુ૦ — એ તો એ જાણે ને એમનું કામ જાણે. અમને તો પૂરો પગાર મળે તો એવી લપ્પનછપ્પન ન કરીએ.

વિ૦ — એ તો તમે એમની સ્થિતિમાં મુકાઓ ત્યારે ખબર પડે. લોભને કંઈ થોભ હોય છે? પગાર પૂરતો મળે તોપણ વધારે કમાવાની દાનત કોની નથી થતી? અમારા ગામમાં એક દાક્તરનો સરસ

ધંધો ચાલે છે, તોય તે સટ્ટા ખેલે છે. એક વકીલ બધાય વકીલોમાં વધારે પૈસા કમાય છે, તોય ચાંદી-સોનાનો વાયદો કરે છે. અને કચેરીના મુનસફને દોઢસો બસો પગાર મળે છે, તોય અસીલો પાસેથી પડાવવાનું છોડતા નથી. અરે! મિલોમાં સ્પિનિંગ માસ્તરો અને વિવિંગ માસ્તરોને ક્યાં ઓછા પગાર મળે છે? કોઈને બસો તો કોઈને ચારસો અને તેથીય વધારે. છતાં તેઓ મજૂરો પાસેથી શું કામ લાંચ લે છે? અને ખુદ શેઠિયાઓને ક્યાં પૈસાની ઊણપ છે કે તેઓ પણ આડીઅવળી રીતે પૈસા હોઇયાં કરે છે? એમ ચોરી, લુચ્ચાઈ, અપ્રમાણિકતા તો નાના મોટા બધામાં જ્યાં ત્યાં નજરે પડે છે. એટલે, પૂરતું કમાનારા પણ સંતોષ રાખે છે એવું નથી. છેવટે બધો આધાર પોતાની વૃત્તિ ઉપર રહે છે. પોતાની નૈતિક ભાવના ઊંચી હોય તો થોડાથી પણ માણસ સંતોષ માને. બાકી, માસિક હજારનો પગાર હોય તોય સંતોષ ન માને અને લાગ આવે ત્યારે જેનું તેનું પડાવી લે.

મુ૦—એ તમારું કહેવું ખરું છે. પણ અમારો પગાર તો વધવો જ જોઈએ.

વિ૦—પગાર પૂરતો ન આપવો એમ હું કહેતો નથી, પણ મારું કહેવું એમ છે કે, પગાર પૂરતો આપવાથી પૈસા ખાવાનું બંધ થવાનું નથી. તેનો

મુખ્ય આધાર નૈતિક ભાવના ઉપર રહેલો છે. નોકરો નોકરીને બને તેટલા વધારે પૈસા રળી ખાવાનું સાધન ન સમજે, પણ પ્રજાની સેવાનું સાધન સમજે, અને પ્રજા પણ એવી બાબતોમાં જાગ્રત રહીને લડે, તો જ એ બદી ઓછી થાય. લોકોએ પણ સહન કરતાં શીખવું જોઈએ. પોતાની સગવડની ખાતર બીજાને નુકસાન નહિ કરવું જોઈએ. ધારો કે આપણે રેલવેની ત્રીજા વર્ગની ગરદી ઓછી કરવી હોય, તો કોઈ વખત ગાડી ચૂકવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ. આપણે મોટરોની ભીડ ઓછી કરવી હોય, તો કોઈ વખત મોટર ચૂકવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ. દરેક જો પોતપોતાની સગવડ ઇચ્છે તો આવા સુધારા થઈ ન શકે. તે જ પ્રમાણે તમારી સાથેના વ્યવહારમાં દરેક પોતપોતાનો સ્વાર્થ સાધવા મથે, તો લાંચની બદી ઓછી ન થાય. એટલે નોકરો અને પ્રજાજન બન્ને સમજે તો જ સુધારો થાય. કેવળ પગાર વધારવાથી સુધારો ન થાય.

મુ૦—જેને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો હશે તે તો પૈસા આપવા દોડવાના અને થોડુંઘણું એવું ચાલ્યા કરવાનું.

વિ૦—હા સાચું. લોભિયા હશે ત્યાં ધુતારા ભૂખે નહિ મરે. લોકો લોભિયા હશે તો પૈસા ખાનાર નોકરો પણ મળી રહેવાના. પણ એટલું ખરું કે,

પ્રજાનો મોટો ભાગ સમજુ હોય તો એવા થોડા સ્વાર્થી લોકોની સામે કડક હાથે કામ લઈ શકાય, અને નોકરોને પેટ પૂરતો પગાર મળતો હોય તો તેમની સામે પણ પગલાં લઈ શકાય.

મુ૦—હાં ! તો અમારો પગાર વધવો જોઈએ એ તો તમે કબૂલ કરો છો ને! પગાર વધે ત્યારે અમારા ગેરવર્તન માટે ફાવે તે કરે. અત્યારે અમારા જેવાની સામે તમે ધોળી ટોપીવાળા આદુ ખાઈને મંડ્યા છો અને કેટલા નાના પગારવાળાનો દંડ કરાવો છો કે તેમને કમી કરાવો છો, તે ખોટું છે ને? મોટા પગારવાળા ખાય તો એમની તો લાગવગ ઘણી હોય, એટલે તેઓ ગમે તેમ કરીને છટકી જાય. અમારા જેવા નાના નોકરોનો મરો થાય. એટલે સરકાર પગાર વધારે અને પછી સખતાઈ કરે તો વાજબી છે. આજે તો જે ઉપરાઉપરી હુકમો છૂટે છે તે તો કીડી ઉપર કટક કરવા બરાબર છે.

વિ૦—એ કંઈ મારા કે તમારા હાથની વાત નથી. એ તો સરકારી તંત્રમાં જે થાય તે ખરું. પણ નાના નોકરોના પગાર વધારવાની જરૂર છે એ તમારું કહેવું બરાબર છે. હિંદુસ્તાનમાં એક તરફથી ભારે પગારો આપવામાં આવે છે, ત્યારે બીજી તરફથી કેટલાકને પેટ પૂરતો પણ પગાર મળતો નથી. ખરી રીતે, નોકરને માટે પગારનું ઓછામાં ઓછું ધોરણ

નક્કી હોવું જોઈએ, કે જેનાથી ઓછો પગાર કોઈને ન મળે; અને પગારની આખરી હદ પણ નક્કી હોવી જોઈએ. મહાસભાના પ્રધાનોની માફક આખા સરકારી તંત્રમાં મોટામાં મોટા અમલદારને માટે પગારની આખરી હદ ૫૦૦ રૂપિયાની નક્કી કરવામાં આવે, તો ઘણા પૈસા બચે અને તેમાંથી નાના નોકરોને વધારો આપી શકાય.

મુ૦ — એવું કંઈક કરો અને હલકા પગારના નોકરોના પગાર વધારો, પછી અમારી બીજી કમાણી બંધ કરો તો કામનું.

વિ૦ — એમ ફેરફાર થાય તોપણ આ ગરીબ દેશમાં સરકારી નોકરોએ પણ ગરીબાઈમાં જ રહેવું પડશે. લોકો ભૂખે મરે અને લોકોના નોકરો મોજ-મજા શી રીતે કરી શકે? તેમનું જીવન પણ દેશની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે હોવું જોઈએ ને? આજે જેમ ગોરા અમલદારોના પગાર અને પ્રજાની આર્થિક સ્થિતિ વચ્ચે કંઈ ઢંગધડો જ નથી, એવું તો નહિ જ ચાલે. હિંદમાં તો આજે દુનિયાના ધનાઢ્યમાં ધનાઢ્ય દેશો કરતાં મોટા અમલદારોને વધારે પગાર અપાય છે, એ તમે જાણો છો? એ વળી સાંભળવા જેવી વાત છે. તે વિષે ફરી મળીશું ત્યારે વાત.

૯

અમલદારોના પગાર

મુખીને વાતોમાં કંઈક રસ પડયો હતો, એટલે બીજે દિવસે મુખી વખતસર આવી ગયા હતા. મોટેરા કોઈ તકલી તરફ વળ્યા નહોતા, પરંતુ વાતો સાંભળવા ઉત્સાહપૂર્વક આવીને બેસતા હતા. થોડાં નાનાં બાળકો અઠવાડિયામાં તાર કાઢતાં થઈ ગયાં હતાં. કેટલાંક મંદ બાળકોની પ્રગતિ થતી નહોતી. કોઈ કોઈને એમ થતું કે, આ તો અમને આવડશે જ નહિ. પણ સહેજ ધીરજપૂર્વક પ્રયત્ન કરવાથી તે થઈ જશે એમ સમજાવીને તેમને બેસાડયાં હતાં. એક બીજો વિદ્યાર્થી એવાં બાળકોને ધીરજપૂર્વક શીખવતો હતો અને એકેક બાળકની સાથે જ બેસીને તેને બરાબર બતાવતો જતો હતો. એક તાર કાઢતો થાય અને એનામાં ઉત્સાહ આવે એટલે બીજાને લેતો. આમ તેણે એક નાસીપાસ થયેલા છોકરાને કાંતતો કર્યો હતો અને હવે બીજાને હાથમાં લીધો હતો.

આગલા દિવસની વાત ચાલુ કરીને વિદ્યાર્થીએ કહ્યું, 'મુખી ! આપણા જિલ્લાના કલેકટર સાહેબને કેટલો પગાર મળે છે તે તમે જાણો છો ?'

મુ૦ — હશે ! આપણા પ્રધાનો જેટલો તો હશે જ ને ?

વિ૦ — ના ! ના ! પ્રધાનો કરતાં તો ચાર ગણો. માસિક રૂ. ૨,૦૦૦ તો સામાન્ય ગણાય. કોઈ કોઈને તો તેથીય વધુ મળે. આ સાહેબોને આટલા પગાર મળે છે ત્યારે આપણા દેશમાં વાર્ષિક રૂ. ૫૦ પણ ન મળતા હોય તેવા કરોડો છે. અને આવડા મોટા દેશમાં વાર્ષિક રૂ. ૨,૦૦૦ કમાતા હોય તેવા તો માંડ ૩ લાખ માણસો છે. આ સ્થિતિમાં મહિને રૂ. ૨,૦૦૦ કે તેથી વધુ કમાનાર તો ગણ્યાગાંઠ્યા જ હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેની સંખ્યા તો પૂરા દસ હજારે પણ નથી. આ થોડા ઘણા સુખી લોકોમાં આ આઈ. સી. એસ. પ્રજાસેવકોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રજા ગરીબાઈમાં સબડે છે ત્યારે પ્રજાના આ નોકરો (?) હજારોના પગાર લે છે.

વચ્ચે ડોસા કહે : 'ત્યારે પ્રધાનો મોટા કે કલેક્ટર ?'

વિ૦ — મોટા તો પ્રધાનો; પણ તેઓ આ મોટા અમલદારોના પગારમાં રાતી પાઈ પણ ઓછી કરી શકે નહિ. અને પ્રધાનોમાં પણ મહાસભાવાળા જ મહિને પાંચસો લે છે. બંગાળા અને પંજાબના પ્રધાનો તો તેથી દસ ગણો પગાર લે છે. તેમની નજર આગળ પેલા મોટા સાહેબો હોય, એટલે જે તે બાબતમાં તેમનું અનુકરણ કરે. આ ગરીબ દેશમાં એટલો પગાર ન પોસાય તેનો વિચાર કોણ કરે છે ?

મુ૦ — ત્યારે ગવર્નર અને વાઇસરૉય સાહેબનો પગાર તો તેથીય વધારે હશે ને?

વિ૦ — ગવર્નરને વરસે લાખેક રૂપિયા મળે અને વાઇસરૉયને તો તેથી અઢી ગણા. એ સાહેબોનાં બીજાં ખરચ તો જુદાં. આ તો એમનો ચોખ્ખો પગાર. વાઇસરૉય સાહેબ પાછળ તો બધું મળીને મહિને દોઢ લાખ રૂપિયા ખરચાય છે. તે ઉપરાંત વળી દેશીરાજ્યોમાંથી નજરાણાં મળે તે જુદાં. આમ આ ગરીબ દેશ પર તેમના ખર્ચનો બોજો અતિશય વધારે છે. દુનિયામાં કોઈ દેશ આટલા પગાર આપતો નથી. હિંદુસ્તાન ગરીબમાં ગરીબ, ત્યારે પગાર વધારેમાં વધારે! આ મારી પાસે ચોપડી છે તેમાં ગાંધીજીએ વાઇસરૉયને લખેલાં વચનો ટાંકેલાં છે. તેમણે ૧૯૩૦માં સત્યાગ્રહ શરૂ કરતા પહેલાં વાઇસરૉય સાહેબને પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે:

'આપનો માસિક પગાર રૂ. ૨૧,૦૦૦થી વધારે છે. એ ઉપરાંત તેમાં ભથ્થાં અને બીજા આડાઅવળા ઉમેરા જુદા. બ્રિટિશ વડા પ્રધાનને દર વર્ષે ૫,૦૦૦ પાઉન્ડ મળે છે. એટલે આજના હૂંડિયામણના હિસાબે રૂ. ૫,૦૦૦ મહિનાના. હિંદની સરેરાશ આવક બે આનાની, ત્યારે તેના હાકેમનો રોજનો પગાર રૂ. ૭૦૦નો. અને એક અંગ્રેજની સરેરાશ રોજિંદી આવક રૂ. ૨ની ત્યારે તેના વડા પ્રધાનનો રોજનો પગાર

રૂ. ૧૮૦નો. એટલે કે, આપને સાધારણ હિંદીની રોજની આવક કરતાં ૫,૦૦૦ ગણો મોટો પગાર અપાય છે, જ્યારે ઇંગ્લંડના વડા પ્રધાનને ત્યાંની રોજની સરેરાશ આવકથી માત્ર ૯૦ ગણો વધારે પગાર અપાય છે.'

આ શબ્દો દસ વરસ પહેલાં લખાયા હતા. ત્યાર બાદ સત્યાગ્રહ થયો અને નવા સુધારા આવ્યા. મહાસભાના પ્રધાનોએ મંત્રીપદ લીધાં અને છોડચાં. છતાં આજે પણ સ્થિતિ એની એ છે; ઉપર જે સરખામણી કરી છે તેમાં જરાય ફેર પડ્યો નથી.

મુ૦ — ત્યારે મહાસભાએ એવું પ્રધાનપદ લીધું શા સારુ? આપણે ધાર્યું ન કરી શકીએ તો પ્રધાન થયા શા કામના?

વિ૦ — આપણે એવી સાચી સ્વતંત્રતા માટે જ લડવાનું છે. પ્રધાનપદ લીધાં તે સાચી સ્વતંત્રતા મેળવવાના કામમાં મદદ થાય તે માટે; અને છોડચાં પણ તે જ માટે. સાચી સત્તા હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી બધુંય નકામું. સુધારાને ગમે તે નામ આપો: સ્થાનિક સ્વરાજ્ય કહો કે પ્રાંતિક સ્વરાજ્ય કહો કે સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય કહો, ગમે તે કહો: લોકોનું ભલું થઈ શકે અને દેશની ચૂસ બંધ થાય એ જ સાચું સ્વરાજ્ય. એવું સ્વરાજ્ય આવશે ત્યારે પ્રજાની આવક અને પ્રજાના નોકરના પગાર વચ્ચે પેલી અસમાનતા

નહિ રહે, અને પ્રજાની સ્થિતિને છાજે એવડા પગાર પ્રજાના સેવકોને મળશે.

આ સાંભળી શેઠ બોલી ઊઠ્યા, 'ત્યારે એ હિસાબે તો મહાસભાના પ્રધાનો માસિક રૂ. ૫૦૦ લેતા હતા તે પણ વધારે ગણાય ને?'

વિ૦ — એમ ગણાય ખરું. હાલની પ્રજાની આવકની સરખામણીમાં લગભગ ૧૨૫ માણસની આવક થઈ. પરંતુ પગારની આખરી હદ તેનાથી ઓછી રાખ્યે ચાલે નહિ. એટલી મર્યાદા બધાય મોટા સરકારી અમલદારો સ્વીકારે તોપણ સરકારને કરોડોની બચત થાય અને તે બીજાં જરૂરી કામોમાં વાપરી શકાય. પણ તે સાચી સત્તા પ્રજાના હાથમાં આવ્યા વગર બનવાનું નથી. હાલ તો તેની વાતો જ કરવાની અને સાચું સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે લડવાનું.

૧૦

રેંટિયામાં સમાજવાદ

એક દિવસ બધા બેઠા હતા તેવામાં સામેથી એક ફાંકડો યુવાન આવતો જણાયો. તેણે કડકડતાં કપડાં પહેર્યાં હતાં અને ટોપી સહેજ વાંકી મૂકી હતી. માથા ઉપર જાણે આજે જ મૂકી હોય તેવું લાગતું હતું. તેનો ચહેરો સહેજ માંદલો જણાતો

હતો. શરીર ઉપરના ઠાઠથી ભપકો ભારે જણાતો હતો. પણ શરીરની અંદરની સ્થિતિ ચહેરા ઉપર દેખાયા વગર રહેતી નહિ. તેને જોઈને વિદ્યાર્થીએ સહેજે પૂછ્યું, 'આ ભાઈ કોણ છે? કોઈ નવા દેખાય છે!'

શેઠે કહ્યું, 'એ તો અમારા પિત્રાઈના દીકરા છે. કૉલેજમાં ભણે છે. રજામાં થોડો વખત ઘેર આવ્યા છે, તે જરા ફરવા નીકળ્યા હશે!'

વિ૦ — ત્યારે તેમને અહીં વાતો કરવા બોલાવતા કેમ નથી? અને આ રાત્રિવર્ગ ચાલે છે તેમાંય તે ભાઈ મદદ કરે તો કેવું સારું? અમારા જેવા બહારથી આવીને તેવું કામ કરે તે કરતાં ગામના જ ભણેલા ગણેલાએ તે કામ ઉપાડી લેવું ન જોઈએ? જે ભણ્યા છે તેમની એ ફરજ છે કે પોતાની આજુબાજુ વસતાં અભણને ભણાવે.

શે૦ — એ ખરું, પણ એ તો પોતાને પૈસે ભણ્યા છે અને બધું ખર્ચ તેમના બાપા આપે છે. વરસની દોઢસો બસો રૂપિયા તો ફી ભરે છે. એટલે એમને લોકોને ભણાવવાની શી ગરજ?

આ વાત ચાલતી હતી તેવામાં પેલા ભાઈ પાસે જ આવી પહોંચ્યા અને તેમને વિષે જ કંઈ વાત ચાલતી હતી એમ સમજી ગયા. તેમણે પૂછ્યું, 'કેમ, શી વાતો ચાલે છે?'

શે૦—ઓહો! ગામમાં છો પણ તમે તો દેખાતા જ નથી! ઘરમાંથી નીકળતા જ નથી કે શું? આ ભાઈ કેટલાય દિવસથી આપણા ગામમાં આવ્યા છે, ત્યારે તમે તો આજે જ ઝળક્યા!

યુવાન—મારી તબિયત જરા બરાબર નથી અને હમણાં તાપ ઘણો પડે છે એટલે ખાસ બહાર નીકળતો નથી. આજે તો બપોરે ઊંઘીને થાક્યો અને જરા નમતો પહોર થયો એટલે થયું કે ચાલો ગામ બહાર જરા જઈ આવીએ.

શે૦—પણ રાતે તો ચાંદની હોય છે અને મજાની ઠંડક હોય છે; તે વખતે રાતે આવતા હો તો કેવું સારું? આ ભાઈ રાતે વર્ગ ચલાવે છે તેની તમને ખબર છે? અને બપોરે પણ અમે તો રોજ ભેગા થઈને વાતો કરીએ છીએ. આ છોકરાં કાંતે છે અને અમે જરા વાતોચીતો સાંભળીએ છીએ, તેમાં જરા આવીને બેસતા હો તો કેવું?

યુ૦—રોજ શાની વાતો કરો છો? અને આ છોકરાં પાસે શું વૈતરું કરાવો છો?

વિ૦—કેમ! આ નકામું વૈતરું છે? તેમાં તમને કંઈ લાભ નથી જણાતો?

શે૦—આ પેલા મસૂરી રહે છે તેમના પાકા ભાઈબંધ છે અને બન્ને સાથે ભણે છે. એટલે પેલે દિવસે મિલ વગેરેની વાત કરતા હતા તે વિષે તેમની સાથે

વાતો કરવી હોય તો કરો. તે દિવસે કંઈ વાત કરતાં કરતાં તમે રહી ગયા હતા તો આજે તેની વાત કરો.

યુ૦—મિલની શાની વાતો કરતા હતા અને મસૂરી ગયેલા ભાઈબંધનું શું છે? તમે અહીં ભેગા થઈને લોકોની નિંદા જ કરો છો કે શું?

વિ૦—ભાઈ! અહીં નિંદા કેવી? એ તો સમાજવાદ વિશે કાંઈક વાત નીકળેલી તેમાં એ ભાઈનું નામ આવ્યું હતું.

શે૦—એ નામ જવા દો ને! પણ આ ખાદીનું ક્યાં સુધી ચાલવાનું અને આ છોકરાં પાસે કંતાવવું કે નહિ તેની જરા વાતો કરો.

યુ૦—હમણાં ગાંધીજીનો યુગ છે એટલે એ બધું ચાલશે. ગાંધીજી નહિ હોય એટલે બધું સૂઈ જશે. આ યંત્રના જમાનામાં આ તકલી પર કાંત્યે ક્યાં સુધી ચાલવાનું છે? મિલો કર્યા વગર આપણો છૂટકો નથી. બહુ બહુ તો પરદેશી મિલો હોય તો દેશી બનાવવી. યંત્રો પણ દેશમાં જ બનાવવાં અને કોઈ મૂડીદારો તેનો લાભ ન ઉઠાવે તે માટે એ કારખાનાં સમાજને હસ્તક કરી દેવાં જોઈએ. પછી કંઈ ઝઘડો નહિ રહે.

વિ૦—કેમ, પછી માલ વેચવાની પંચાત ઊભી નહિ થાય? અને મિલો કરવાથી હિંદના બધા બેકારોનો પ્રશ્ન ઊકલી જશે?

યુ૦—મૂડીવાદી મિલો થાય તો ન ઊકલે; પરંતુ ઉત્પત્તિનાં બધાં સાધનો સમાજને હસ્તક રહે તો વાંધો ન આવે.

વિ૦—એટલે હિંદમાં ગામડે ગામડે કારખાનું કરશો? ખેડૂતોની જમીન પડાવી લેશો? અને બધાને મજૂર બનાવશો?

યુ૦—આજેય બધા મજૂરી જ કરે છે ને? આજે મજૂરી કરે છે છતાં ચીંથરેહાલ દશામાં રહે છે અને પૂરતું ખાવાનું પણ મળતું નથી. ત્યારે બધું સમાજને હસ્તક અને મોટા પાયા પર કરવાથી બધાને સરખો લાભ મળશે અને આજના જેવી અસમતા નહિ રહે.

વિ૦—પણ ખાદીમાં પણ અસમતા ક્યાં છે? બધા પૈસા સરખી રીતે વહેંચાય છે. ઊલટું, તેમાં લાભ એ છે કે, પરદેશી સત્તા હોવા છતાં તે આપણે કરી શકીએ છીએ. હિંદમાં ૯૨ ટકા વસ્તી નિરક્ષર છે. છતાં તે કામ તો નાનું મોટું સૌ કોઈ, ધર્મ કે જાતિના બાધ વિના, પોતાનો ચાલુ ધંધો છોડ્યા વગર, ઘેર બેઠાં કરી શકે છે. બીજું કંઈ કરવા જઈએ તો સરકારની મદદ જોઈએ, કેળવણી જોઈએ, મૂડી જોઈએ. તે બધુંય મળે તોપણ કદાચ કોઈ ધર્મવાળાને વાંધો હોય, તો હિંદ જેવા કોમી વિખવાદ-વાળા દેશમાં તે કામ ચાલી શકે નહિ. આજે

મુસલમાનો બીજી બાબતોમાં ખરાખોટા અનેક વાંધાઓ કાઢે છે, પરંતુ ધાર્મિક વાંધો ઉઠાવીને ખાદીની વિરુદ્ધ કોઈ બોલતું નથી. એટલે આ કામમાં ઘણી સગવડો છે અને થોડી મહેનતથી થોડા થોડા પૈસા ગરીબોનાં ઝૂંપડાંમાં પહોંચાડી શકાય છે. તો એ ખરો સમાજ-વાદ થયો કે નહિ?

યુ૦ — એ બધું હમણાં ઠીક છે. સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી એ વાતને કોઈ સાંભળવાનું નથી.

વિ૦ — હમણાં એ સારું હોય અને કરવા જેવું હોય તોયે બસ છે. તો તો તમારેય ખાદી પહેરવી જોઈએ ને? અને તો પછી આ છોકરાં કાંતે છે તે વેઠ શાની? એમને એક જાતની કેળવણી મળે છે અને દેશની સંપત્તિમાં બે પૈસાનો વધારો થાય છે. એથી નુકસાન તો કંઈ થતું નથી ને? સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી હિંદનાં ગામડાં ભાંગીને શહેરો બનાવવાં હોય અને નાનાં હળને બદલે ટ્રેક્ટરોથી સરકારી ખેતરોમાં ખેતી કરવી હોય તો કરજો. તેમ ઠીક લાગે તો તેમ કરજો. પણ આજે શું? દેશમાં હજી પરદેશી સત્તા ઘર ઘાલી બેઠી છે; લોકોને રોજી મળતી નથી; ખેડૂતો વરસમાં ઘણો વખત નવરા બેસી રહે છે. તે સ્થિતિમાં બની શકે તેટલી તેમને મદદ કરવી જોઈએ. તેને બદલે ભવિષ્યમાં શું હશે તેની કલ્પના કરીને, આજે જે થઈ શકતું હોય તે પણ ના કરવું, તે કંઈ ઠીક

ન કહેવાય. આજે તુરત અમલ કરવા જેવું તમારી પાસે કંઈ હોય તો ઠીક છે. બાકી તો હવામાં વાતો કરવી શા કામની? સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી હિંદમાં કરોડો ખેડૂતો તો હશે જ. તેમને ફુરસદ પણ હશે જ. તેમને ઘેર બેઠાં કામ આપવાનો પ્રશ્ન પણ હશે જ. એટલે ગૃહઉદ્યોગો ચલાવ્યા વગર હિંદનો આરો નથી. છતાં ધારો કે ભવિષ્યની પ્રજાને એમ લાગે કે તે વસ્તુ બરાબર નથી તો તે દફનાવી દેશે. વહાલામાં વહાલું શરીર પણ જીવ વિનાનું થાય છે ત્યારે દાટીએ છીએ કે બાળીએ છીએ; તેમ રેંટિયામાં, ગૃહઉદ્યોગમાં જીવ ન હોય ત્યારે ભલે તેને દફનાવી દેવામાં આવે. પણ તેની આજે ચિંતા શા માટે? આજે તો જે વસ્તુ કરવા જેવી લાગે તે જ કરવી જોઈએ. સમાજવાદ આજે દાખલ કરી શકાતો હોત તો સારી વાત છે. બાકી એની વાતો કરીને બેસી રહીએ તો સમાજવાદીઓ જેને 'પૅરેસાઈટ'–લક્કડખાઉ જીવડા કહીને ગાળ દે છે તેના જેવા કહેવાઈએ.

વચ્ચે શેઠ કહે—'ભાઈ એ પૅરે . . . શું કહ્યું? પણ વાત તો એમ જ છે. આ અમારા શહેરી લાલાઓ બધા વાતો કરનારા જ હોય છે. કંઈ જરા ગોટપીટ ભણે, બશેરિયા પાંચશેરિયા ચોપડીઓ વાંચે, અને આવી વાતો કરે. બાકી કરવાનું કંઈ જ નહિ. જુઓને, રજામાં તમારા જેવા બહારથી અહીં આવે

છે, ત્યારે એ તો ઘરમાંથી બહાર પણ નીકળતા નથી! અમદાવાદ મુંબઈ જવું અને બાપને પૈસે મજા કરવી એટલું સમજે. (યુવાન સામું જોઈને) ભાઈ, ખોટું ન લગાડતા. હું તમને કંઈ કહેતો નથી. પણ આ તો આપણા ગામમાંથી બહાર ભણવા જાય છે તે બધાય મને તો એવા જ લાગ્યા છે, એટલે કહું છું.'

યુ૦ — અમારેય કંઈ કરવું તો છે. પરંતુ ઉનાળામાં જરા આરામ ન લઈએ તો કેમ ચાલે?

વિ૦ — હા! ઉનાળામાં આરામ જરૂર લો. પરંતુ સમાજવાદના આદર્શ પ્રમાણે એ આરામ ખેડૂત અને મજૂર બધાને મળવો જોઈએ ને? તમે એકલા તે કેમ ભોગવી શકો? ખેડૂતો તો બળતા તાપમાં પણ કામ કરે છે અને મિલો તો ઉનાળામાં પણ કોઈ દિવસ બંધ નથી થતી.

યુ૦ — અમારો આદર્શ તો એવો છે કે, એ સગવડો બધાને મળવી જોઈએ. પણ બધાને ન મળે ત્યાં સુધી અમારે પણ તણાઈ મરવું કે શું?

વિ૦ — ગાંધીજી તો એવું જ કહે કે, દેશના ગરીબો જેમ રહેતા હોય તેમ તમે રહો તો જ તમે તેમની સેવા કરી શકો. તેઓ પોતે ઇચ્છે છે કે, લોકોને પહેરવા પૂરતાં કપડાં મળવાં જોઈએ, રેલવેમાં વધારે સગવડો મળવી જોઈએ. પરંતુ એ બધાને ન મળે ત્યાં સુધી પોતે ભોગવતા નથી. પોતે ત્રીજા વર્ગમાં

જ મુસાફરી કરીને તેમના દુઃખમાં ભાગીદાર થાય છે. પોતે ઓછાં કપડાં પહેરીને ગરીબોનું દુઃખ પોતાના હૈયામાં સદા જાગ્રત રાખે છે. એટલે સેવા કરવાની રીત તો એ છે. બધાને આપણે સુખ સગવડો અપાવવા ઇચ્છીએ, પણ બધાને ન મળે ત્યાં સુધી આપણે પણ તેમની પેઠે કાંઇક તો જીવવું જોઈએ?

યુ૦ — ગાંધીજીની આખી વિચારસરણી જુદી છે. એ રીતે કામ કરવામાં અમે માનતા નથી.

શે૦ — આ સુંવાળા શરીરને એ દુઃખ વેઠવાનું અને સહન કરવાનું શી રીતે પાલવે? એમના બાપને બેઠી આવક છે તે છોડીને દુઃખ શા સારુ વેઠે?

વિ૦ — એ જ બધું દોહ્યલું છે ને! આપણે પોતાની માલમિલકત અને હકો ન છોડીએ, પછી જમીનદારો અને મૂડીદારો શી રીતે છોડે? પહેલી શરૂઆત આપણી જાતથી જ કરવી જોઈએ ને?

યુ૦ — ગાંધીજી સાથે અમારો એ જ મતભેદ છે. અમે લોકોના વિચારમાં પલટો કરવા માગીએ છીએ. અમે તેમને અમારા જેવા સુખી કરવા માગીએ છીએ. અમે તેમના જેવા દુઃખી થવા નથી માગતા.

વિ૦ — પલટો વાતો કરવાથી થતો હોય તો કંઈ દુઃખ વેઠવાની જરૂર નથી. પણ દુનિયાની ક્રાન્તિનો ઇતિહાસ હજારો યુવકોની યાતનાઓથી ભરેલો છે. દુઃખ વેઠ્યા વગર તો કદી સમાજવાદ

ન આવે કે સ્વરાજ્ય પણ ન આવે. અપાર દુઃખ અને મૂંગી સેવામાંથી જ કોઈ પણ નવી સંસ્કૃતિનો જન્મ થાય છે. એટલે ફેરફાર કરવો હોય તો દુઃખ એ પહેલી વસ્તુ છે. પોતાની સુખસગવડો જતી કરવી એ પહેલી વસ્તુ છે. તે ફેરફાર પછી ગાંધીવાદી હોય કે સમાજવાદી હોય, અહિંસક હોય કે હિંસક હોય. જે સહન કરશે અને પ્રજાની સેવા કરશે તથા પ્રજાના દુઃખે દુઃખી થશે, તેમનું જ પ્રજા સાંભળશે. ખાલી વાતો કરનારને કોઈ ગણવાનું નથી. વળી તમારા રશિયાનો ઇતિહાસ પણ શું કહે છે તે તો તમે વાંચ્યું હશે ને? તે સંબંધમાં, તમે આવતા રહેશો તો, વધારે વાતો કરીશું. આજે તો હવે બસ કરીએ.

૧૧

યુવાનોનું જીવન

શેઠને નવી નવી વાતો કરવાનો ચસકો હતો, એટલે બીજે દિવસે તેમના પિત્રાઈ ભાઈને આગ્રહ કરીને સાથે તેડી લાવ્યા હતા. શેઠે વાત શરૂ કરી, ‘આ અમારા ભાઈ રજામાં ઘેર બેસી રહે છે તેના કરતાં કંઈક કામ કરે તો સારું. તમે એમને પલાળો તો કંઈક કામ કરે.’

વિ૦ — એમને શું સમજાવવું પડે એમ છે? એમણે તો મારા કરતાંય વધારે વાંચ્યું હશે અને ચર્ચાઓ કરી હશે. એ તો એમને દિલમાં એમ થાય કે, આપણે ભણ્યા છીએ તો આપણે સમાજને તેનો કંઈક બદલો આપવો જોઈએ, તો કંઈક થાય.

વચ્ચે ડોસા બોલી ઊઠ્યા —'પણ એ તો એમ કહે ને કે, અમે અમારા બાપના પૈસાથી ભણીએ છીએ, એટલે જો અમારે બીજાને ભણાવવાના હોય તો અમને સરકારે પૈસા આપવા જોઈએ.'

વિ૦ — સરકાર ક્યાંથી લાવીને પૈસા આપે? સરકાર વેરામાં વધારે પૈસા ઉઘરાવે તો જ એવું વધારે ખરચ કરી શકે ને? અને જેઓ ફી આપીને ભણે છે તેઓ પોતાના શિક્ષણનું બધું ખર્ચ ક્યાં આપે છે? કૉલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓની ફીમાંથી કંઈ અધ્યાપકોના પગાર વગેરે અપાતા નથી. વળી એકંદરે સરકાર કેળવણી માટે જેટલી રકમ ખરચે છે તેમાંથી માંડ ૨૫ ટકા રકમ ફીમાંથી નીકળે છે. બાકીનું બધું ખર્ચ તો લોકો પાસેથી લીધેલા વેરામાંથી કરવું પડે છે. તો જેમને તે કેળવણીનો લાભ મળ્યો છે તેમની ફરજ છે કે તેમણે તે લાભ બીજાને આપવો. હિંદમાં કરોડો અભણ છે. દર ૧૦૦ માંથી ૯૨ અભણ છે. આપણા ગુજરાતમાં પણ ૧૫ વરસ ઉપરનાં સ્ત્રીપુરુષોમાંથી ૧૫ લાખ લોકો અભણ છે. આ ખેડા જિલ્લામાં પણ

તેવા ૪ લાખ લોકો અભણ છે, તેમને આવા ભણેલા નહિ ભણાવે તો કોણ ભણાવશે ?

શે૦ — એ વાત સાચી ! પણ કોલેજોમાં ભણી ભણીને હાડકાં એવાં હરામ થઈ જાય છે કે આવું કંઈ કામ કરવાની ઇચ્છા જ થતી નથી.

વિ૦ — હા ! આજની કેળવણીનો એ જ મોટો દોષ છે. યુવાનો જિંદગીનાં અમૂલ્ય વર્ષો એવી રીતે ગુજારે છે કે તેઓ ખડતલ થતા નથી, પણ ખાલી વાતોડિયા થઈ જાય છે. કૉલેજનાં ચાર પાંચ વરસોમાં જ્યારે જુવાનીને છાજે તેવી રીતે શરીર કસાવું જોઈએ, ત્યારે તેમનો આખો દિવસ એશઆરામ અને મજામાં જાય છે. વરસમાં લાંબી લાંબી રજાઓ હોય તેમાં પણ કંઈ કામ નહિ. ભણવાનું હોય ત્યારે પણ માંડ ૩–૪ કલાક ભણવાનું. વર્ગમાં જાય ન જાય તેની કોઈને પરવા નહિ. સાધારણ વીશીમાં ૧૦–૧૨ રૂા.માં પતે ત્યારે હોસ્ટેલમાં ૨૦–૨૫ રૂા. બિલ આવે. કપડાં ધોબી ધુએ અને ઓરડી પણ નોકર સાફ કરે. ઊઠવું હોય ત્યારે ઊઠે અને ફરવું હોય ત્યારે ફરે. આ રીતે યુવાનીનો ઉત્તમ કાળ પસાર થાય, પછી રજાઓમાં કામ કરવાનું શાનું ગમે ? બીજા દેશોમાં યુવાનોને આવી રીતે કોઈ પંપાળતું નથી. જર્મનીનો હિટલર વિચારમાં ગમે તેવો હોય, પણ તેણે જર્મનીના યુવાનોને લોખંડી બનાવ્યા છે. આપણે ભલે જર્મનીની માફક

બીજા દેશોને કચડી ન નાખીએ, પણ આપણાં શરીર કસાવાં જોઈએ અને આપણે ખડતલ થવું જોઈએ. દુઃખની વાત એ છે કે, આપણા યુવાનોમાં કોઈ ઉત્કટ તમન્ના પણ હોતી નથી. બહુ બહુ તો થોડી સાંભળેલી, વાંચેલી વાતો કરે, અને તે પણ ઉછીની લીધેલી, પશ્ચિમની એઠી વાતો. શહેરની કૉલેજોમાં ભણીને બીજું શું મળે ? રજાઓમાં પણ ગામડાંમાં રખડતા હોય, લોકોની સાથે ભળતા હોય, તેમનાં સુખદુઃખમાં ભાગીદાર થતા હોય, તો સાચા હિંદની કલ્પના આવે. મને તો લાગે છે કે, દરેક મોટા વિદ્યાર્થી માટે અમુક પ્રવાસ અને અમુક સમય ગ્રામસેવા ફરજિયાત હોવાં જોઈએ.

યુવાન — રજાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને ઘેર જવાની ઇચ્છા પણ થાય ને ? પરીક્ષાઓમાંથી કંટાળ્યા હોય ત્યાંથી તમે આવા કામમાં જોતરો, તો પછી આરામ ક્યારે મળે ?

વિ૦ — આરામ એટલે શું ? લાંબા થઈને સૂઈ જવું ? યુવાનને માટે આરામ એટલે કામની ફેરબદલી. પુસ્તકો છોડીને બીજું કામ કરો તે આરામ. ઊછળતા યુવાનો પણ આરામ આરામ ઝંખ્યા કરે, તો પછી ઘડપણમાં તો શું થવાનું ? અને આરામની ફિલસૂફીમાંથી કાંઈ ક્રાન્તિ થાય ? ગાંધીજી ૭૦ વરસે પણ રોજ કેટલું કામ કરે છે તેની તમને કલ્પના છે ? હું તો

દર અઠવાડિયે ‘હરિજન’ જોઈને જ વિચારમાં પડી જાઉં છું કે, આ ડોસો આટલું બધું ક્યારે લખતો હશે? અને તે પણ એવું લખાણ કે તેમાં ક્યાંક એક શબ્દ પણ ખોટો વપરાઈ જાય તો આખા દેશમાં હોહો થઈ જાય. રશિયાનો લેનિન પણ તેમની માફક ભારે કામગરો હતો અને હંમેશાં પ્રજાની સેવામાં તલ્લીન રહેતો, એ તો તમને ખબર છે ને?

શે૦ — એ રશિયાનું શું છે તે જરા કહોને?

વિ૦ — ગાંધીજીએ લોકસ્થિતિ જોઈને જેમ કચ્છ ધારણ કર્યો છે અને ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે છે, તેમ રશિયાના તારણહાર લેનિને પણ પોતાના જીવનમાં ઘણી કડકાઈ બતાવેલી છે. તે એટલું બધું કામ કરતો કે કામ આડે તેને ખાવાના સમયનું પણ ભાન નહોતું રહેતું. તેણે પોતાના જીવનમાં કેટલાક કડક નિયમો કરેલા હતા. ‘જ્યાં સુધી સાથીઓને ખાવા માટે હલકા ધાનની રોટી મળે છે, ત્યાં સુધી મારે પણ એ રોટી જ લેવી,’ એવો તેણે એક નિયમ કરેલો હતો. ને તે એટલે સુધી પાળતો કે એક ભયંકર માંદગી વખતે દાક્તરોનો આગ્રહ હોવા છતાં, એણે કદી એવી રોટી સિવાય બીજો ખોરાક ન લીધો. સામાન્ય સૈનિકને તાપવા માટે સગડી નહિ મળતી. આથી તેણે પણ સગડી વાપરવી બંધ કરી હતી. આવા આવા તેના જીવનમાં ઘણા પ્રસંગો છે.

આપણા યુવાનોને પણ એવી જ તાલીમ આપવા ગાંધીજી મથે છે. તેમના હાથમાં તે બંદૂક પકડાવવા નથી માગતા એટલો જ ફેર. બાકી તો આપણા યુવાનો, શરીર અને મનથી, હિંસક સૈનિક કરતાં જરાય ઊતરતા હોવા ન જોઈએ, એમ તેમનું કહેવું છે. પણ આજે યુવાનો શાળા કોલેજોમાં એવી રીતે ઊછરે છે કે આવી સોનેરી સલાહ તેમને રુચતી નથી. પછી પુસ્તકો વાંચીને ખાલી ક્રાન્તિની વાતો કરે તે શા કામની? તેમને ખાદી તો ભારે લાગે; કાંતવાનું તો ગમે નહિ; સફાઈ તો થાય નહિ; ગામડાંમાં તો જવાય નહિ; મજૂરોમાં પણ ભળાય નહિ. જો આવું કંઈયે ન થઈ શકે તો ક્રાન્તિ દૂર જ રહેવાની. પહેલાં તો ક્રાન્તિ માટે શક્તિ મેળવવી જોઈએ. આ રજાઓમાં કોલેજના કેટલાક યુવાનો ગામડાંમાં કામ કરવા લાગી ગયા છે એ સારી વાત છે. પણ તેમની સંખ્યા કેટલી ઓછી છે? બધાયને જો એ જાતની લગની લાગે, તો થોડા જ વખતમાં મહાશક્તિ પેદા થાય. આટલી થોડી વાત પરથી તમારા ભાઈને લાગે કે, હા, મારે પણ કંઈક કરવું જોઈએ, તો સારી વાત છે; અને તેમને એમ લાગે કે આ બધી વાતો નકામી છે, તો અમારું તો જેમ ચાલે છે તેમ ચાલશે. પણ મને ચોક્કસ લાગે છે કે, ગામના ભણેલા યુવાનોએ જ આવું કામ કરવું જોઈએ. જ્યાં યુવાનો ભણેલા

હોય ત્યાં બહારથી કોઈને આવવાની જરૂર ન હોવી જોઈએ. તેઓ આરામ પણ લઈ શકે અને સવારે અને રાતે થોડું કામ પણ કરી શકે. શરૂઆતમાં અમારી માફક ઝાડુ પકડીને સફાઈ કરવાનું ન ગમે તો એકલું રાત્રિશાળાનું કામ કરવું. તેમને ગમે તે કામ સંભાળે. (યુવાન તરફ જોઈને) આ બાબતમાં વિચાર કરજો અને ઠીક લાગે તો આ કામ ઉપાડી લેજો.

આનંદની વાત છે કે, બીજે દિવસે યુવાન શાળાનું કામ સંભાળવા તૈયાર થયો અને તેથી વિદ્યાર્થી તે ગામ છોડીને બીજે ગામ ઊપડી ગયો. એટલે તે ગામ સાથેની વાતો એ દિવસથી પૂરી થઈ.

ગામગોષ્ઠી

ખંડ ૨ જો

ત્રણ કાયદાઓ

૧

ખેડૂત માટે ગણોતનો કાયદો

ચૂનીભાઈ—કેમ ડાહ્યાભાઈ, શું કરો છો? કેટલી જમીન ખેડો છો? સાંથે ખેડો છો કે ભાગે? ચાલુ સાલે કેટલો પાક આવશે?

ડાહ્યાભાઈ—અરે ભાઈ! અમારા ખેડૂતની વાત ન કરો. ટાઢતડકો સહન કરીએ, પહાડ ઉથલાવવા જેટલી મજૂરી કરીએ, તોપણ મહેનતાણા જેટલુંય મળતું નથી. કુદરત પણ ખેડૂત ઉપર રૂઠી છે. સાંથે ભાગે ખેડીએ તેમાં પણ પરવડતું નથી. અનાજના ભાવ નથી, એટલે સાંથ પણ પૂરેપૂરી ભરી શકાતી નથી. પચીસ ત્રીસ વર્ષથી જમીન સાંથે ભાગે ખેડીએ, તોપણ તે જમીન ઉપર અમારે કાંયમનો હક નહિ. જ્યારે જમીનદાર ઇચ્છે અને માગે, ત્યારે અમારે જમીનનો કબજો તેને પાછો સોંપી દેવો પડે. આ કારણથી તો ઘણી વખત મન દઈને કામ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. આ કારણથી અમને અને માલિક બન્નેને નુકસાન થાય છે, તે પણ અમે સમજીએ છીએ. જો અમને કાયમના ખેડૂત બનાવવામાં આવે, તો મન દઈને કામ કરીએ, જમીન સુધારીએ, ખાતરપૂંજો ભરીએ. અને વધારે પાક મેળવવા માટે મહેનત કરીએ.

ચૂ૦—તમારી વાત બરાબર છે. તેથી તો મહાસભાવાદી પ્રધાનોએ હમણાં ખેડૂતનો કાયદો પાસ કર્યો છે.

ડા૦—(આનંદમાં આવી જઈને) હેં! શો કાયદો થયો છે? મને સમજાવશો?

ચૂ૦—આપણા મહેસૂલી પ્રધાન ભાઈ મોરારજીભાઈ પહેલાં રેવન્યુ ખાતામાં અમલદાર હતા તે વખતથી, ખેડૂતને ક્યાં ક્યાં દુઃખ છે, જમીનદાર ક્યારે અને શા માટે હેરાન કરે છે, તે એ બરાબર જાણે છે. એટલે કાયદો કરવામાં બધી બાજુઓ જોઈ લીધી છે. જે કોઈ જાતે જમીન ખેડતો હશે તેને જ આ કાયદાનો લાભ મળવાનો. તેમાં પહેલી કલમ એવી છે કે, જે ખેડૂત ૧૯૩૮ના જાન્યુઆરીની પહેલી તારીખે લાગલાગટ છ વર્ષ સુધી કોઈ પણ જમીનદારની જમીન ખેડતો હશે, તે તેનો કાયમનો ખેડૂત ગણાશે. આ ઉપરાંત, જે કોઈ ખેડૂતે ૧૯૩૭ના એપ્રિલની પહેલી તારીખે લાગલાગટ છ વર્ષ સુધી જમીનદારની જમીન ખેડી હશે, પણ તે મુદત પછી ખેડૂતને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો હશે, તેવા ખેડૂતને જમીનનો કબજો પાછો સરકાર અપાવશે,—ખેડૂતની ઇચ્છા તે જમીન ખેડવાની હશે તો.

ડા૦—આ કાયદો તો બહુ સારો થયો. અને સાંથનું શું?

ચૂ૦ — અધીરા ન થાઓ. જુઓ સાંભળો. તમને કાયમી ખેડહક મળ્યા પછી તમારે કેટલી સાંથ આપવી તે પણ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. ખેડૂત અને જમીનદાર બંને સમજીને સાંથનું ધોરણ નક્કી કરે. જો બંને જણ ન કરી શકે, તો તાલુકાનો મામલતદાર સાંથનું ધોરણ નક્કી કરશે. અને નક્કી કરેલી સાંથ દર વર્ષે માર્ચની ૩૧મી તારીખ સુધીમાં જમીનદારને આપી દેવી જોઈશે. જો તે મુદત સુધીમાં આપવામાં કસૂર થાય, તો જમીનદાર ખેડહક પાછો લઈ લે.

ડા૦ — આ પણ ઠીક થયું. કારણ, અમો ખેડૂતો નિયમિત રીતે જમીનદારને સાંથ નહોતા આપતા અને તેથી એકબીજાનાં મન ઊંચાં રહેતાં, તે હવે દૂર થશે. પણ અમે શરતો બધી પાળતા હોઈએ તોય જમીનદાર જમીન પાછી લઈ શકે ખરો કે?

ચૂ૦ — હા, જમીનદાર જાતે અગર મજૂર મારફત ખેતી કરવા માગે, તો જમીન પાછી લઈ શકે. પણ સાથે એક એવી પેટાકલમ છે કે, જમીન પાછી લીધા પછી એક વર્ષ દરમ્યાન જાતે ખેતી ન કરતો હોય, અગર બાર વર્ષ દરમ્યાન કોઈ પણ વખતે જાતે અગર મજૂર મારફત ખેતી ન કરતો હોય તો, મૂળ ખેડનાર ખેડૂતને જમીન ખેડવા જોઈતી હશે તો, સરકાર અપાવશે. આથી પરિણામ એ આવશે કે, સહેજ

સહેજમાં જમીનદાર જમીન પાછી લઈ લેવાની ધમકી નહિ આપે.

ડા૦ — જમીનદાર જમીન પાછી લે એ વાત સાચી; પણ અમે ખેડૂતોએ મહામહેનતે ઝાડ ઉછેર્યાં હોય, ખાતરપૂંજો ભરીને જમીન સારી બનાવી હોય, ઝાંખરાં બોરડી વગેરે ખોદી કાઢીને જમીન સુધારી હોય, તેનું શું ? તે માટે તો અમે સખત મહેનત કરી હોય અને પૈસો પણ ખર્ચ્યો હોય. જમીન ખેડવા લાયક થાય એટલે જમીનદાર પાછી લઈ લે, તો અમારા તો બાર વાગી જાય.

ચૂ૦ — તમે અધીરા ન થાઓ. સરકારે એવી બધી ગલીકૂંચીઓનો પણ વિચાર કરી લઈને કાયદામાં જોગવાઈ કરી છે. ખેડૂતે જમીન સુધારી હોય, ઝાડ ઉછેર્યાં હોય, તે બધાની ગણતરી કરીને ખેડૂતને જમીનદાર પાસેથી તેનો બદલો અપાવવાનું સરકારે કાયદામાં નક્કી કર્યું છે. જમીનની કિંમત કેટલી વધી છે, જમીનમાંથી પાક કેટલો વધ્યો છે, કેટલો ખર્ચ કર્યો છે, સાંથમાં ઘટાડો કરીને ખેડૂતને રાહત આપી હોય તો તે, એ બધાનો વિચાર કરીને જમીન સુધાર્યા બદલ ખેડૂતને જમીનદાર પાસેથી વળતર અપાવાશે.

ડા૦ — તો તો ઠીક છે. અમારી મહેનત અને કરેલા ખર્ચ બદલ વળતર મળશે તો અમારે બોલવાનું

નહિ રહે. અને અમારો કાયમી ખેડહક, મરી જઈએ તો, અમારા વારસોને મળે કે નહિ?

ચૂ૦ — સરકારે એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે, વારસ પણ કાયમી ખેડૂત ગણાશે.

ડા૦ — બીજી એક વાત. દુકાળ કે અતિવૃષ્ટિ જેવી આફતોમાં સરકાર અર્ધું જમીનમહેસૂલ લે છે કે મુલતવી રાખે છે કે માંડી વાળે છે. આનો લાભ જમીનદારને મળે છે, પણ તેના ખેડૂતને બિલકુલ મળતો નથી. આથી ખેડૂત દિવસે દિવસે ગરીબ થયો છે, તેનું કાયદામાં કંઈ છે કે?

ચૂ૦ — તે પણ છે. મહેસૂલના કાયદા પ્રમાણે જે રીતે જમીનદારને રાહત મળે, તેવી જ તેણે સાંથિયાને આપવી જોઈશે. જ્યાં ભાગની પદ્ધતિ હશે ત્યાં આ નિયમ લાગુ નહિ પાડી શકાય.

ડા૦ — અને જમીનદારની જમીનમાં ઘર બાંધ્યું હોય તો જમીનદાર અમને તે ઘરમાંથી ખાલી કરાવી શકે?

ચૂ૦ — ના. જો તમે તે ઘર તમારે ખર્ચે બંધાવ્યું હશે અને ભાડું આપવાનું જો ઠરાવેલું હશે ને તે નિયમિત રીતે આપતા હશો, તો તમને ઘરમાંથી કોઈથી કાઢી મૂકી શકાશે નહિ, અગર કાટમાલ ઉઠાવી લેવાનું પણ કોઈથી કહી શકાશે નહિ. પણ ઘરથાળની

જમીન જમીનદાર વેચવા માગશે, તો પ્રથમ પસંદગી તમને આપવામાં આવશે.

ડા૦ — ખેડૂતને કનડવાની ખાતર અગર જમીનનો કબજો પાછો મેળવવાની ખાતર જમીનદાર, સાંથ આપવામાં વિલંબ થયો હોય તો, કોર્ટમાં અરજી આપે છે. અમે ખેડૂત રહ્યા, માલ વેચતાં જરા મોડું થાય અને તેથી સાંથ આપવામાં વિલંબ થાય, એ સ્વાભાવિક છે. તો જમીનદાર જમીનનો કબજો પાછો મેળવી શકે ખરો?

ચૂ૦ — હા, એક રીતે જમીનનો કબજો પાછો મેળવે. જો તમે સાંથ ન આપો તો તેમ બને. પણ કોર્ટમાં દાવો ચાલતો હોય તે વખતે સાંથની રકમ અને દાવાનું ખર્ચ કોર્ટમાં રજૂ કરો અગર પંદર દિવસમાં આપવાના જામીન આપો, તો કોર્ટ તમારી પાસેથી જમીનનો કબજો જમીનદારને નહિ અપાવે, એવું કાયદામાં નક્કી થયું છે. આ ઉપરાંત બીજી કલમ એ છે કે, ખેડૂત જ્યારે જમીનદારને સાંથના રૂપિયા આપે ત્યારે તેણે પાવતી આપવી. જો પાવતી ન આપે અને ખેડૂત ફરિયાદ કરે, તો જમીનદારનો સો રૂપિયા સુધી દંડ કરવામાં આવશે.

ડા૦ — હવે એક છેલ્લો પ્રશ્ન પૂછી લઉં. કાયમના ખેડહકની વાત તો જૂના ખેડૂતો માટે લાભદાયક

થઈ, પણ હવે જે નવા ગણુવતપટા થવાના તે કેવા થવાના? તેને માટે કંઈ મુદત રાખી છે કે?

ચૂ૦ — ન રાખી હોય તો આખોય કાયદો નકામો ન થઈ પડે? નવા ગણુવતપટા દસ વર્ષના જ થશે. બોલો પછી કાંઈ?

ડા૦ — ભાઈ ચૂનીભાઈ, જો કાયદાનું પાલન જમીનદાર અને ખેડૂત બંને સાફ દાનતથી કરશે, તો કોઈને દુઃખ નહિ આવે. એકબીજા તરફ અણગમો પણ નહિ થાય; ખેડૂત અને જમીનદારનો સંબંધ મીઠો રહેશે.

તમે ટૂંકામાં બધું સમજાવ્યું, તે માટે તમારો આભાર માનું છું.

૨

ખેડૂત ઋણ રાહતનો કાયદો-૧

ડાહ્યાભાઈ— કેમ ચૂનીભાઈ, પછી પેલા ગણોત-કાયદાનું શું થયું? હવે ક્યારે એનો અમલ શરૂ થશે?

ચૂનીભાઈ— અરે ભાઈ, આપણે તે ઓછાં વિઘ્નો છે? કાયદાને હજી વડા લાટ સાહેબ મંજૂરી જ ક્યાં આપે છે? પ્રજાકીય પ્રધાનો નથી, એટલે તાલુકદારો અને જમીનદારોને લાગ મળ્યો દેખાય છે. ટૂંકમાં, ખેડૂતના ભાણામાં ધૂળ ના નંખાય તો સારું.

પણ બીજો એક એવા જ ફાયદાનો કાયદો મંજૂર પણ થઈ ગયો છે. કહો તો એની વાત કરું.

ડા૦ — જરૂર કરો. નહિ તો અમને બીજું કોણ કરનાર હતું?

ચૂ૦ — જુઓ, આ કાયદો પણ મહાસભાવાદી પ્રધાનોએ નીકળતાં નીકળતાં કરી લીધો ને લાટ સાહેબે મંજૂર પણ રાખ્યો.

ડા૦ — ત્યારે તો તે અમલમાં આવશે હવે.

ચૂ૦ — એનો અમલ શરૂ કરવાનું સરકાર જાહેર કરે ત્યારથી થશે. એ કાયદામાં મુંબઈ બેટ અને શહેર બાકાત રાખ્યાં છે.

ડા૦ — ત્યારે મુંબઈમાં ખેડૂતો પણ ક્યાં છે? હવે કાયદાની વાત કરો.

ચૂ૦ — આ કાયદાનું નામ છે 'ખેડૂત ઋણુ રાહત કાયદો.' જેઓ ખરેખરા ખેડૂતો છે તે દેવાંના ભારથી કચડાઈ જાય છે; મોંઘામૂલો પાક પાણીને મૂલે તેમને વેચી દેવો પડે છે. આવી દશા જમાનાથી ચાલતી આવે છે. સરકારે એને અંગે પારાવાર વિચારો કર્યા છે. છેવટે, મહાસભાવાદી પ્રધાનોએ એ બધા અનુભવો પરથી આ કાયદો ઘડ્યો છે. એનો લાભ દેવાદાર ખેડૂતને મળી શકશે.

ડા૦ — પણ તમે ખરેખરા ખેડૂત કહો છો એ વળી શું? બધા ખેડૂત ખરેખરા નહીં?

ચૂ૦ — હા, એ મુદ્દો બરોબર છે. ખરેખરો ખેડૂત એટલે જાતે ખેડતો ખેડૂત. જાતે ખેડવામાં તેના

કુટુંબીઓ હોય, નોકરો રાખી દેખરેખ પોતે રાખતો હોય, તો ચાલે. અને કાયદો એ ચોખવટ કરે છે કે, ૧લી એપ્રિલ ૧૯૩૭ પહેલાંનો જાતે ખેડતો હશે તે કાયદાનો લાભ લઈ શકશે. તે તારીખે જાતે ખેડતો હોય, પણ પછી એ જમીનનો કબજો તેની પાસે ન હોય, છતાં આ કાયદાનો અમલ શરૂ થાય ત્યારે પાછો જાતે ખેડતો થઈ ગયો હોય, તોય તે લાભ લઈ શકશે.

ડા૦ — એ સમજ્યો. હવે એવા ખેડૂતને દેવાદાર ગણી કાયદાનો લાભ ક્યારે મળી શકે તે સમજાવો.

ચૂ૦ — દેવું ન હોય એ તો દેવાદાર ન ગણાય એ ઉઘાડું છે. ઉપર કહ્યો એવો તે સાચો ખેડૂત હોય એ પહેલી વાત. ઉપરાંત, ખેતી અને જાત-મજૂરી સિવાયની તેની બીજી આવક સામાન્ય રીતે તેની કુલ વાર્ષિક આવકના ૨૦ ટકાથી વધારે નહિ હોવી જોઈએ, અથવા રૂા. ૩૦૦થી વધારે નહિ હોવી જોઈએ. બેમાંથી જે આંકડો મોટો હોય તે ગણવાનો. કુટુંબનું સહિયારું ચાલતું હોય તો તે કુટુંબ દેવાદાર ગણાય, ને તેમાંથી એકાદ જણ પણ જાતે ખેડનારું હોવું જોઈએ, અને તેમની બીજી આવક તેમની કુલ વાર્ષિક આવકના ૨૦ ટકાથી વધારે ન હોય અથવા ૫૦૦થી વધારે ન હોય. એ બેમાંથી મોટો આંકડો જે હોય તે ગણવાનો.

ડા૦ — અને દેવાની કાંઈ મર્યાદા ખરી, કે ગમે તેટલું દેવું પતવાશે?

ચૂ૦ — ગમે તેટલું દેવું તો કેમ ચાલે? સામાન્ય સાધનના ખેડૂતને દેવું કેટલુંક મોટું હોઈ હોઈને હોય? છતાં કાયદામાં મર્યાદા આંકી છે કે, ૧૯૩૯ના જાનેવારીની ૧લી તારીખે ૧૫,૦૦૦થી વધારે દેવું ન હોય, તેનું પતવી આપવામાં આવશે.

ડા૦ — સમજ્યો. હવે સરકાર શી રીતે કામ ઉપાડશે તે કહો.

ચૂ૦ — કાયદાનો અમલ શરૂ કરવાનું જાહેર કર્યા પછી સરકાર સવડ પ્રમાણે લત્તા પાડી ઋણપતાવટનાં બોર્ડ નીમશે. તે તે લત્તામાં આવતા પહેલા વર્ગના મુનસફની દેખરેખ નીચે એને કામ કરવાનું.

આ બોર્ડમાં સરકાર ચાહે તો પેન્શનર સરકારી અમલદારને એકલાને નીમે અને તેની મદદમાં વધારેમાં વધારે ચાર મદદગાર ઍસેસરો નીમે. એમ ન કરે અને સરકાર ૩ થી ૫ સભ્યોનું પણ બોર્ડ નીમે.

આવું બોર્ડ જાણે એક કોર્ટ હોય એમ જ ગણાશે. એની પાસે આવતા દેવા-પતાવટના કેસો ચૂકવવામાં એને કુલ સત્તા આપવામાં આવી છે. અને એનો ફેંસલો કોરટના ફેંસલા જેવો જ ગણાશે.

ડા૦ — એ તો જબરી સત્તા! કોક વાર તેઓ ઊંધું બાફી મારે કે કાચું કાપે તો?

ચૂ૦ — એની ચિંતા પણ કાયદામાં કરી લીધી છે. દેવાદારને કે લેણદારને લાગે કે, ફેંસલો આપવામાં કશી અઘટિતતા થઈ છે, કેસ કાયદેસર બરોબર નથી ચલાવવામાં આવ્યો, કે કાયદાના અર્થમાં કે સાક્ષીમાં કાંઈ ભૂલ થઈ છે, તો એમાંથી ગમે તે આસામી અપીલ કરી શકે. જો રૂ. ૫,૦૦૦ની અંદરનો ફેંસલો હોય તો તે લત્તાના પહેલા વર્ગના મુનસફને ત્યાં, અને રૂ. ૫,૦૦૦ ઉપરનો હોય તો તે લત્તાની જિલ્લા કોરટમાં અપીલ કરવાની. બોર્ડના ચુકાદા પછી ૬૦ દિવસમાં આવી અપીલ કરી દેવી જોઈએ. આ અપીલ પર પાછી અપીલ કરવાની છૂટ નહિ રહે.

વગવસીલો દૂર રાખવા સારુ એક એવો નિયમ જ કાયદામાં કર્યો છે કે, જે કેસમાં બોર્ડના સભ્ય કે તેના ભાગીદારને સીધી કે આડકતરી રીતે કાંઈ લેવાદેવા હોય, તે કેસમાં તે સભ્ય બોર્ડમાં કામ નહિ કરી શકે. એટલે તે પૂરતો તે માણસ બોર્ડનો સભ્ય મટી જશે.

છતાં કાંઈ ગરબડ લાગે, ને તે પુરવાર કરી શકાય, તો તે આધારે અપીલ કરી શકાશે.

ડા૦ — આમ હોય તો બોર્ડ તરફની ફરિયાદ તો ન રહે. હવે આગળ કહો.

ચૂ૦ — લેણદાર દેવાદારને શું કરવાનું રહેશે. તે હવે કહું. ઋણપતાવટ બોર્ડ સ્થપાયા પછી

૧૮ માસની અંદર, લેણુદાર કે દેણુદાર બોર્ડને અરજી કરી શકે કે, અમારું લેણું કે દેણું (જે હોય તે) અમને પતવી આપો. આવી અરજી સાથે કાયદા પ્રમાણે કોર્ટ-ફી ભરવી પડશે. અરજીની અંદર દેવાદારે પોતાનું સઘળું દેવું, ખેતીની જમીનની વિગત, જાતે ખેડે છે કે કેમ તે, ખેતીની આવક અને ખેતી વિના બીજી આવક આગલા વર્ષમાં જે હોય તે જણાવવી પડશે. આ ઉપરાંત તેણે દેવાનો ઇતિહાસ, વ્યાજ કેટલું, મુદ્દલ કેટલું લીધું, વ્યાજનો દર કેટલો, બીજાના દેવા પેટે જામીન હોય તો તે, સ્થાવર અને જંગમ મિલકત, મુંબઈ પ્રાંતની બહારની મિલકત જો હોય તો મિલકતની કિંમત, ક્યાં ક્યાં તે મિલકત આવેલી છે, ગીરો અગર તેની ઉપર બીજા હક હોય, કોઈ ભાગીદાર હોય તો તેનાં નામ, મિલકત બીજાને નામે ફેરફાર કરી હોય તો તેનું નામ, અને સરનામું સઘળું જણાવવું જોઈશે.

અને કાયમી બધો ઉકેલ થઈ જાય તે સારુ, કોઈ અરજી કરે ન કરે કે કાંઈક છુપાવે કે કહે ન કહે તેવી બધી કસરો દૂર કરવા સારુ, કાયદામાં એક સામાન્ય કલમ એવી છે કે, કાયદો અમલમાં આવ્યા પછી લેણુદાર ઇચ્છે તો દેણુદારને અને દેણુદાર ઇચ્છે તો લેણુદારને લેખિત નોટિસ આપે કે, તમારા લેણા કે દેણાનો ચોખ્ખો હિસાબ બોર્ડ આગળ રજૂ

કરો. આવી નોટિસની નકલ દરેકે બોર્ડને મોકલી આપવી જોઈએ. નોટિસ મળ્યા પછી એક માસમાં લેણદારે યા બે માસમાં દેણદારે બોર્ડને લેખિત હિસાબ આપવો જોઈએ. અને એની નકલ સામાવાળાને પહોંચાડવી જોઈએ. પછી સરકાર માની લેશે કે, દેવાને અંગે પતાવટ માગનારાઓએ નોંધણી કરાવી છે.

ડા૦ — ગોઠવણ તો બધી સારી છે. પણ કોરટની કડાકૂટ તો ખરી જ. એના કરતાં તો ઘરમેળે પતાવટ જ સારી. એ સામે તો કાયદો ન આવી શકે ને?

ચૂ૦ — કોઈ કાયદો માંહોમાંહે પતાવટ સામે તો આવી જ ન શકે. આ કાયદામાં ઘરમેળે પતાવટનો પણ વિચાર કરી લેવામાં આવ્યો છે. આવી પતાવટો પણ છેવટે કાયમી રૂપ લે તે સારુ, કાયદો કહે છે કે, એવી પતાવટ થયા પછી ૩૦ દિવસની અંદર બોર્ડને અરજી કરી તે રજિસ્ટર કરાવી દેવી. એમ કરતી વખતે બોર્ડ દેવાદારના હિતમાં તે તપાસી જોવા હકદાર છે.

બોર્ડને પતાવટના કેસની અરજી કર્યા બાદ પણ જો તમે અંદરેઅંદર પતવી શકો, અને બોર્ડને લાગે કે દેણદારે રાજીખુશીથી અને પોતાનો લાભ જોઈને પતાવ્યું છે, તો બોર્ડ એને પણ રજિસ્ટર કરી લઈ ફેંસલો નોંધી લેશે.

આ બે રીતે ઘરમેળે પતાવટ કરી શકાય. તેથી જુદી રીતે કરવામાં આવે તો, આ કાયદો કહે છે કે, ફોક ગણાશે.

ડા૦ — પણ કોઈને બીજી રીતે કરવી પડે પણ શું કામ?

ચૂ૦ — સમજુ ને સીધા લોકને માટે બરોબર છે. પરંતુ, કાયદો કરનારે તો બધી પાસની ચોખવટ કરવી જોઈએ ને?

ડા૦ — એ તો ખરું. આ બધું તમે સમજાવ્યું એ તો બરોબર ગોઠવેલું લાગે છે. એક વાત હવે કહો: અમારે તો સરકાર અને સહકારી મંડળીનાં પણ દેવાં છે ને? એ આમાં આવે કે નહિ?

ચૂ૦ — સરકારનાં કે મંડળીનાં દેવાંના હિસાબ તો ચોખ્ખા જ હોય. એટલે, શાહુકારોનાં દેવાં પેઠે એની પતાવટ કરવાની ન હોય. પરંતુ, ખેડૂતની પતાવટ માટેની અરજી આવતાં, બોર્ડ કલેકટરને, મંડળીઓના અધિકારીને નોટિસ આપશે કે, તમારું લેણું કેટલું છે તે જણાવો. તેઓ આ રકમ જણાવે તેની સાથે એમ પણ જણાવશે કે, અમે આટલી રકમની એમાંથી છૂટ મૂકી શકીશું. પણ કાયદેસર એ છૂટ મૂકવા બંધાયા છે એમ નથી. પણ સરકારનો હેતુ આ કાયદાથી ખેડૂતને બનતી રાહત આપવાનો

છે. એટલે તેમનાં બીજાં ખાતાં પણ એ દૃષ્ટિ રાખી બનતી રાહત આપશે જ, એમ માનવું જોઈએ.

ડા૦ — કાયદાનો હેતુ તો તમે કહો છો એવો લાગે છે. પણ બોર્ડ બરોબર તપાસ કરે ત્યારે ને? એને બધું સોંપ્યું એટલે બધો આધાર એની પર ગયો ને?

ચૂ૦ — એ વાત તો ખરી. પણ તમે એમ ન સમજતા કે, આટલાથી કાયદો પૂરો થયો. કાયદાનો ખરો ભાગ તો હવે આવે છે. હિસાબ કેવી રીતે તપાસવા? કેટલે જૂનેથી હિસાબ જોવા? વ્યાજ શું આકારવું? મુદ્દલ શું ગણવું? ગીરોનું શું કરવું? ખેડૂત કેટલું પતવી શકે? તેની સ્થિતિ શી રીતે આકારવી? તેને કાંધાં કરી આપવાં કે કેમ? આ બધું કાયદામાં વિચારવામાં આવ્યું છે. અને એ તો તમારે જાણવા જેવું છે.

ડા૦ — મેં તો જાણ્યું કે આટલામાં પૂરું થઈ ગયું.

ચૂ૦ — ના ના; ખરો ભાગ તો હવે આવે છે. એની વાત આવતી વખતે હવે કરીશ.

૩

ખેડૂત ઋણ રાહતનો કાયદો—૨

ડા૦ — ભાઈ, પેલી દેવાના કાયદાની વાત હવે આગળ સમજાવશો ?

ચૂ૦ — જરૂર. આપણે કાયદાનું બહારનું રૂપ તો સમજી ગયા. હવે તેની મુખ્ય વાત પર આવીએ. આ બહુ ઝીણવટવાળી વાત છે. છતાં તેની આછી રૂપરેખા તો સમજવી જોઈએ. ઋણ-પતાવટ બોર્ડ કેવી રીતે તપાસ કરશે તે તમને પહેલું કહું.

લેવડદેવડની શરૂઆતથી જ બધી તપાસ કરવી જોઈએ એ તો ઉઘાડું છે. પણ એમાં એક મર્યાદા મૂકી છે કે, ૨૦ વર્ષથી વધુ જૂની લેવડદેવડ હોય તેવા કેસમાં, વીસ વર્ષ પહેલાં જો લેણદાર દેણદારે હિસાબ ચોખ્ખો કર્યો હોય અને એની પર બેઉની સહીઓ હોય, તો તે હિસાબ પાકો ગણીને ત્યાંથી આગળ તપાસ કરવી.

ડા૦ — આ મર્યાદા રાખવાથી થોડીક તપાસ ઓછી થાય ખરી. છતાં અમારા ખેડૂતોની લેવડદેવડ જ ભારે ઝંઝટિયા વહેવાર છે. એમાં જો વાજબી તોડ કઢાય તો જ અમને તો ફાયદો થાય.

ચૂ૦ — બરોબર છે. તેથી તો કાયદો ઝીણી ઝીણી વાતોમાંથી એકે છોડી નથી દેતો. જુઓ, હિસાબ તપાસવામાં :

૧. મુદ્દલ અને વ્યાજનો હિસાબ જુદો લેવાશે.

૨. શાહુકારે કંઈ રોકડ રકમ કે સામાન આપ્યાં હશે તે મુદ્દલ ખાતે ઉધારવામાં આવશે.

૩. દેવાદારે હુકમનામા પેટે આપવાને કબૂલ કરેલી કોઈ રકમથી વધુ રકમ મુદ્દલ ખાતે ઉધારવામાં આવશે નહિ.

૪. ચડી ગયેલું વ્યાજ મુદ્દલ ખાતે ઉધારાશે નહિ.

આ તો સામાન્ય લાગુ પડતી વાતો થઈ. તે ઉપરાંત એક બાબત છે તે હવે કહું.

૧૯૩૧ના જાનેવારીની ૧લી પહેલાંની અને ત્યાર પછીની લેવડદેવડો, એમ બે તફા પાડવામાં આવશે. ૧૯૩૧ની ૧લી તારીખ અગાઉની લેવડદેવડની ઉપર પ્રમાણે તપાસ કરી, તે ઉપર વધારેમાં વધારે ૧૨ ટકા વ્યાજ ગણાશે. જો વ્યાજ બાબત ઓછા ટકાનો કરાર હશે તો તે ગણાશે. આ પ્રમાણે તા. ૧લી જાનેવારી, ૧૯૩૧, ને દિવસે વ્યાજ અને મુદ્દલનો જે હિસાબ નીકળશે, તે દરેકમાંથી ૪૦ ટકા કપાત કરવામાં આવશે. જો લેવડદેવડ ૧૯૩૦ના જાનેવારીની ૧લીથી શરૂ થતી હોય, તો કપાતના ટકા ૪૦ નહિ, ૩૦ ગણવામાં આવશે. આમાં કોઈ કોરટનું હુકમનામું આડે નહિ આવી શકે.

૧૯૩૧માં આમ નક્કી કરેલી મુદ્દલની રકમ પ્રમાણે, પતાવટની અરજીની તારીખ સુધી તે પેટે ૯

ટકા, કે ઓછાનો કરાર હોય તો ઓછા ટકા, વ્યાજ ગણાશે.

ડા૦ — આ તો સારી વાત થઈ. ૧૯૩૦ પહેલાં ભાવતાલના ફરકની કસર આથી મટી જશે. હવે ૧૯૩૧ પછીનાં લેણાં માટે કહો.

ચૂ૦ — ૧૯૩૧ના જાનેવારીની ૧લીથી કે ત્યાર પછી શરૂ થતી લેવડદેવડને તપાસીને તેની પર વધારેમાં વધારે નવ ટકા વ્યાજ ગણાશે. કરાર જો ઓછા ટકાનો હશે તો તે ગણાશે.

એ પણ ચોખવટ કરવામાં આવી છે કે, વ્યાજ બધે સાદું જ ગણવું. અને ગણતરી કરતાં જો મુદ્દલ કરતાં વ્યાજ વધી જાય, તો દેવા તરીકે દામદૂપટ જ ગણાય. વધારેની વ્યાજની રકમ રદ થાય.

જ્યાં મિલકત ગીરો મૂકેલી હશે, ત્યાં તેમાંથી કેટલો નફો મળ્યો છે તે જો બોર્ડ નક્કી કરી ન શકે, તો તેનું યોગ્ય ભાડું આકારી તે રકમ નફા તરીકે ગણશે.

જે વર્ષે સરકારે જમીન-મહેસૂલમાં કાયદા પ્રમાણે છૂટછાટ આપી હશે, તે વર્ષના હિસાબ નક્કી કરતી વખતે ભાડામાં છૂટછાટ મજરે ગણવામાં આવશે.

ડા૦ — આ તો સારો ફોડ પાડીને ઘડયું છે. પણ ચૂનીભાઈ, ગીરો આપ્યા છતાં વેચાણ કરાવી લીધું હોય તો ?

ચૂ૦ — હા, એની તમે ખાતરી કરી આપો તો ઋણ-પતાવટ બોર્ડ તેને ગીરો જ ગણશે. પણ ૧૯૨૭ના જાનેવારીની ૧લી પહેલાં થયેલાં વેચાણ કે ગીરો વગેરેને આ નહિ લાગુ પડે. અથવા કોર્ટે કોઈ ખતને વિષે વેચાણખત તરીકે હુકમનામું કર્યું હોય, તેને પણ આ કલમ નહિ લાગુ પડે. અથવા તા. ૧૫–૨–૧૯૩૯ સુધીમાં જો કોઈ ત્રાહિતે વેચાણ કરી લીધું હશે, તો તેને પણ આ કલમ નહિ લાગે.

ડા૦ — એ તો બરોબર. કોર્ટે નક્કી કર્યું પછી એ ખરું માનીને જ બોર્ડ ચાલે ને?

ચૂ૦ — કોર્ટે કોઈ દેવાની રકમ ને વ્યાજ બાબત હુકમનામું કર્યું હોય, તો તે રકમનો આંકડો પણ માની લેવો એમ કહ્યું છે. માત્ર વ્યાજના ટકા, કપાત ટકા વગેરે મેં શરૂમાં કહ્યું એમ જ ગણાશે. એ રકમને અંગે ફરી તપાસ કરવાની જરૂર નહિ ગણાય.

ડા૦ — તપાસમાં કોઈ લેણદાર પોતાના હિત વિરુદ્ધનાં કાગળિયાં દબાવી રાખે તો?

ચૂ૦ — બોર્ડને ખરેખર જો એમ લાગે કે, લેણદાર પાસે કાગળો છે પણ નથી બતાવતો, તો બોર્ડ એમ જ માનીને ચાલશે કે, જાણે એ કાગળો લેણદારની સામે જ પડનારા છે.

ડા૦ — તો તો ન દેખાડવામાં ફાયદો નથી. તપાસ વખતે વકીલ રાખવાનો તો ખરો ને?

ચૂ૦ — ના; વકીલનું ખર્ચ શું કામ? કાયદો સાફ કહે છે કે, લેણદાર કે દેણદાર કોઈનો વકીલ આવી નહિ શકે. એક અપવાદ રાખ્યો છે: બોર્ડને તપાસમાં એમ લાગે કે, કોઈ પક્ષ પોતાની વાત ખરેખર રજૂ નથી કરી શકતો, અને ખરેખર ન્યાય તોળવા માટે તેને વકીલ રાખવા દેવો જોઈએ, તો તેને ખર્ચે વકીલ રોકવાને બોર્ડ રજા આપશે. સામાન્ય કાયદામાં સ્ત્રીને પોતાના અવેજી મારફત હાજર રહેવાની છૂટ છે, તે અહીં પણ રહેશે.

ડા૦ — આ તો બહુ સારી વાત થઈ. હવે દેવું આપવાનું નક્કી કરવાની વાત કરો.

ચૂ૦ — પહેલી વાત તો એ ઠરાવવાની હોય કે, દેણદારની મિલકત કેટલી છે. આ આંકડો ઠરાવવામાં, સામાન્ય કોર્ટના હુકમનામાની બજાવણીમાં જે જે બાકાત રખાય છે, તે બધું આ આંકડામાંથી પણ બાકાત રખાશે.

બીજું, સરકારી દેવા પેટે કે ચાલુ વર્ષના મહેસૂલ પેટે કાયદેસર જે સ્થાવર મિલકત પર તેનો હક ગણાય છે, તેની કિંમત પણ મિલકતના કુલ આંકડાની ગણતરીમાંથી બાદ થશે.

ઉપરાંત, તા. ૧–૧–૧૯૩૯ પછી ખેતીખર્ચને સારુ જે દેવું કર્યું હોય, તેની રકમ પણ કુલ મિલકત-માંથી બાદ કરાશે.

ત્યાર પછી જે રકમ રહે તે પરથી એ દેણુદારની ચૂકવવાની શક્તિનું માપ મળી રહેશે. મિલકતની કિંમત ઠરાવવા માટે સરકાર બજારભાવ વગેરેનો વિચાર કરીને ધારાધોરણુ નક્કી કરી આપશે.

ડા૦ — એ તો ઠીક. પણુ જો મિલકત જ દેવાથી ઓછી ઊતરે તો શું?

ચૂ૦ — એ તો બનવાનું જ. એનો તોડ જો ન હોય તો કાયદો શા કામનો? કાયદા પ્રમાણે ગણુતાં જે મિલકત આવે, તેના પ્રમાણુમાં ઋણુ-પતાવટ બોર્ડ બધાં દેવાંની રકમ ઓછી આકારી દેશે. મિલકતની કિંમત ગણ્યા પછી, ચૂકવવા બાબત નિયમ એ છે કે, દેવાદારની સ્થાવર મિલકતના ૮૦ ટકા જેટલું દેવું ભરવાની તેની શક્તિ ગણાશે. સ્થાવર મિલકત ઉપરાંત બીજી મિલકતમાંથી આવક થતી હોય તો તેની કિંમત, અગર તેની કિંમત ન ગણી શકાય તો તેની આવક પરથી તે મિલકતનું છ ટકા વ્યાજ ગણુતાં જે મુદ્દલ થાય તે રકમ ગણાશે.

ડા૦ — હુકમનામાંના દેવામાં ઘટાડો કરવા બાબત કાયદામાં કંઈ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે?

ચૂ૦ — હા, હુકમનામાંનું દેવું હોય છતાં પણુ તેમાંય દેવું આપવાની શક્તિ પ્રમાણે ઘટાડો કરવામાં આવશે.

કેટલાક દેવાદાર એવા છે કે, દેવું ન આપવું પડે તે માટે પોતાની મિલકત બીજા ઉપર ચડાવી દે

છે અગર લેણદારને હરાવવા અગર પજવવા ભારણ કરે છે. જો દેવાદારે સાચે જ એમ કર્યું હશે, તો તેવા કરાર રદ કરવામાં આવશે.

ડા૦ — હવે કોને ક્યારે દેવું ચૂકવવું અને કેવી રીતે તે સમજાવો.

ચૂ૦ — બોર્ડ પોતાનો ચુકાદો આપશે તેમાં જ આ બધી હકીકત ચોખ્ખી કરશે. મિલકતની આકારણી, દેવાની રકમ, પ્રકાર, વગેરે બધાનો એમાં ફોડ અપાશે. અને પહેલું દેવું કોને આપવું તેનો ક્રમ સરકારે આમ નક્કી કર્યો છે : (૧) સરકારી દેવું, (૨) લોકલ બોર્ડનું દેવું, (૩) કાયદો અમલમાં આવ્યા પછી પાક તૈયાર કરવા લોન આપી હોય તે દેવું, (૪) ૧૯૩૯ના જાન્યુઆરીની ૧લી પછી પાક તૈયાર કરવા રકમ આપવામાં આવી હોય તો તે, (૫) સદ્ધર દેવું, (૬) જે લેણું મુલતવી રહેલા જમીન-મહેસૂલ માફક વસૂલ કરવાનું હોય તે, (૭) સહકારી મંડળીનું દેવું, (૮) સદ્ધર નહિ એવું દેવું.

ઉપરાંત, કેટલા હપતાથી દેવું વસૂલ કરવું તેય નક્કી કરવામાં આવશે. વધારેમાં વધારે ૨૫ હપતા કરી શકાશે. હપતાની રકમ નક્કી કરતા પહેલાં, વાર્ષિક ચોખ્ખી આવક કેટલી છે, તે નક્કી કરવામાં આવશે. અને હપતાની રકમ ચોખ્ખી આવક કરતાં વધી નહિ જાય.

ડા૦ — દેવાદારની વાર્ષિક ચોખ્ખી આવક કેવી રીતે ગણવામાં આવશે?

ચૂ૦ — દેવાદારની કુલ આવકમાંથી તેના કુટુંબના પોષણનું ખર્ચ જતાં જે રકમ રહે તે, અને સરકારનું, લોકલ બોર્ડનું કે પાક પકવવા કરેલું દેવું આપતાં જે બાકી રહે, તે વાર્ષિક ચોખ્ખી આવક ગણાશે.

ડા૦ — સમજ્યો. પણ મિલકત તો સધ્ધર દેવા પેટે આડમાં પડી હોય, તે છૂટે નહિ તો પતવે શું?

ચૂ૦ — બરોબર છે. બોર્ડને સત્તા છે કે મુદત થયા ન થયાના કે દેવાની પતાવટ ન થયાના કશા વાંધા વગર, બોર્ડ તેને આડમાંથી છોડવી શકશે.

ડા૦ — અને બોર્ડ ફેંસલામાં દેવાની નક્કી રકમ વગેરે વિગતો લખે. પણ પતે ત્યાં સુધીનું વ્યાજ મળે કે નહિ?

ચૂ૦ — મળે જ. તેનો દર સરકાર નક્કી કરે તે. પણ તે સાદા વ્યાજે ૬ ટકાથી વધારે નહિ હોય.

ડા૦ — એ સમજાયું. કોઈ દેણદાર એકદમ પતવવા માગે ને લેણદારો રોકડ મળે તે લઈ લેવા ખુશી હોય તો?

ચૂ૦ — તો બોર્ડ લેણદારોને બોલાવીને પૂછશે કે, દેણદારને સ્થાવર મિલકતના ૫૦ ટકા જેટલામાં તમારું ફેંસલા પ્રમાણેનું દેવું માંડી વાળશો? જો તેઓ હા કહે, તો સરકાર તે મિલકત પેટે હામી બનીને

સરકારી બૉન્ડ કરી આપશે અને તેને માટે બૅન્ક વગેરેની જોગવાઈ વિચારી લેશે.

ડા૦ — તો તો સારું કહેવાય. અને હપતા ભરનારો કદાચ નબળા વરસમાં આવી જાય તો?

ચૂ૦ — તેને માટે કાયદો કહે છે કે, મહેસૂલ મુલતવી રહે કે માફ થાય તે મુજબ હપતાનું પણ કરાશે.

ડા૦ — કાયદો તો ત્યારે સારો કહેવાય. પણ લોક સીધા ન રહે ને છાની સંતલસો કરી કાયદાનો ગેરલાભ પણ ન લે?

ચૂ૦ — હા, એ ભય પણ ખરો જ. પતાવટના કામ દરમિયાન ક્યારે પણ બોર્ડને જો લાગે કે, કોઈ લેણદાર સાથે દેણદારે છાની સંતલસ કરી બીજા લેણદારોને નુકસાન થાય એવી રીતે કાયદાનો ગેરલાભ લેવા ગરબડ કરી છે, તો દેણદારની મિલકતના ૮૦ ટકાના પ્રમાણમાં જે પતાવટ કરવાની રાહત છે તેને બોર્ડ રદ કરશે. જાણી જોઈને મિલકત ખોટી બતાવી હોય કે ન બતાવી હોય તેવા દેણદારને પણ આ રાહત નહિ મળે; પણ અજ્ઞાનથી એ ભૂલ થઈ હશે તો તે સુધારીને ફેંસલો ફરી અપાશે.

બીજી એ શિક્ષાને પાત્ર વાતો પણ છે તે ભેગી જ કહી દઉં. દેવાની તપાસમાં કોઈ શખસ જાણી જોઈને ખોટી હકીકત કે દસ્તાવેજ રજૂ કરે, તો તેને ૭ માસની સજા ને દંડ પણ કરાય.

વળી, જો કોઈ દેવાદાર, ફેંસલો મળ્યા પછી, ખબર આપ્યા વગર, ઊભા પાક પર દેવું કરે કે પારકાને નામે તે ચડાવી દે, તો તેને પણ ૬ માસની સજા ને રૂા. ૫૦૦ સુધી દંડ કરાશે.

ડા૦ — એ શિક્ષા વધારે ન કહેવાય. કાયદાનું હવે કંઈ બાકી રહે છે?

ચૂ૦ — હા, હજુ બે ત્રણ મુદ્દા બાકી છે. તપાસ દરમ્યાન બોર્ડને એમ લાગે કે, દેવાદાર ઘટાડેલું દેવું અને વાર્ષિક હપતા ભરવા પણ અશક્ત છે, તો બોર્ડ દેવાદારને નાદાર ઠરાવી શકશે. અથવા ફેંસલા પ્રમાણે હપતા વસૂલ કરવાનું જે કોર્ટને સોંપવામાં આવ્યું હોય તે કોર્ટ લાગલાગટ બે હપતા અગર કોઈ પણ ત્રણ હપતા જંગમ મિલકત વેચીને વસૂલ કરી શકે તેમ નથી, તો કોર્ટ તે દેવાદારને નાદાર ઠરાવી શકશે. દેવાદારને નાદાર ઠરાવ્યા પછી બોર્ડ અગર કોર્ટ તેની અર્ધી મિલકત વેચી લેણદારોને ચૂકવશે. જો અર્ધી મિલકત વેચ્યા પછી બાકી રહી તે મિલકત નહેર ઉપરની ૬ એકર જમીન અથવા ૧૮ એકર જમીન અગર રૂા. ૩૦)ના આકારવાળી જમીનથી વધારે હોય, તો તે વધારાની મિલકત પણ નાદારી પેટે વેચી નંખાશે. આવી નાદારી સામાન્ય કોર્ટની રીતની જ ગણાશે.

ડા૦ — આ વાત તો જરૂરની ખરી. પણ એમાં તો ખેડૂતની આબરૂ જાય!

ચૂ૦ — તમે કહો છો એમાં વજૂદ છે. પણ ખેડૂતે એ કડવો ઘૂંટડો પીને પણ દેવામાંથી છૂટવું સારું. વરસોથી ખેડૂતે સહ્યું છે; તેને અન્યાય થયા છે. તેથી તે કાંઈ ખરેખર નાદાર ન ગણાય. એને જો ન્યાય મળ્યો હોત તો તે દેવામાં પડત જ શું કામ? એટલે ખેડૂતની આબરૂ તો ન બગડે.

કાયદામાં તો બધી બાજુનો વિચાર કરી લઈને જોગવાઈ રાખી છે. હવે લોકો સમજીને તેનો લાભ લે એમ સૌ ઇચ્છે.

અને બીજી બાજુથી લોકોએ પોતાની ખર્ચની ટેવો પણ સુધારવી જોઈએ. તો કાયમી લાભ થાય. સરકારે તો દેવાનું બધું ચોખ્ખું કરી નાંખવા પાકો બંદોબસ્ત વિચાર્યો છે, એમ કહેવાય.

ડા૦ — હા, એમાં તો ફેર નહિ. પણ હવે બોર્ડ સ્થપાય ત્યારે વાત.

ચૂ૦ — હા, એ મોટી વાત છે. કેમ કે, આવાં મોટાં કામોને સારી રીતે ને બરોબર પૂરાં પાડવાનું કામ પ્રજાકીય સરકાર નિશ્ચિતીથી કરી શકે. પણ આજે તો નોકરશાહી પાછી રાજ કરતી થઈ ગઈ છે. એ આવા મોટા કામને ઉપાડે એવો સંભવ ઓછો. તોપણ આ કાયદાથી ખેડૂતો સ્વરાજની કેળવણી તો લેતા થઈ જશે, કેમ કે સ્વરાજ જોઈએ છે તે આવાં આવાં મોટાં કામો પાર ઉતારવાને માટે.

ડા૦ — સાચું છે. કાયદો થાય ને જો તે અમલમાં ન મુકાય તો આંધળાને પણ લાગે જ.

ચૂ૦ — ચાલો ત્યારે હવે રજા લઉં. આ કાયદો સૌને સમજાવજો.

ડા૦ — જરૂર. તમે લીધેલી તસ્દીને માટે આભાર માનું છું.

૪

ગ્રામપંચાયતનો કાયદો

ડાહ્યાભાઈ — કેમ ચૂનીભાઈ, પેલા ઋણ રાહત કાયદાનું પછી ક્યાં સુધી આવ્યું?

ચૂનીભાઈ — મહાસભાવાદી પ્રધાનોએ રાજીનામું આપ્યું છે અને તે કાયદાનો અમલ તો તેને ઘડનાર જ કરાવી શકે, એટલે તે કામ હમણાં તો થંભી ગયું હોય એમ માનવું જોઈએ. પણ તમને એક બીજા કાયદા સંબંધી થોડી માહિતી આપું.

ડા૦ — જરૂર કહો. તે સાંભળવા તૈયાર છું.

ચૂ૦ — જુઓ ત્યારે; મુંબઈ સરકારે ૧૯૩૩માં ગ્રામપંચાયતનો એક કાયદો ઘડ્યો હતો. તે કાયદાનો ઉદ્દેશ એ હતો કે, ગામડાં પોતપોતાનો કારભાર અમુક હદમાં રહીને ચલાવે. પણ તે કાયદો અધૂરો હતો. સરકારના જ માણસોના હાથમાં દોરીસંચાર હોય,

એટલે તે કાયદાનો લાભ પ્રજા ઉઠાવી શકે નહિ. આથી મહાસભાવાદી પ્રધાનમંડળે, રાજીનામું આપતા પહેલાં, ગ્રામપંચાયતના કાયદામાં ફેરફાર કરીને. ગામડાંને ગામનો કારભાર કરવાનું પૂરેપૂરું સોંપ્યું.

ડા૦ — ગામડાંનો કારભાર અમારાથી કેવી રીતે ચલાવી શકાશે ? આજે તો ગામડાંમાં પક્ષાપક્ષી વધી ગઈ છે, એક બીજા લડતા જ હોય છે; કોર્ટ-કચેરીએ વારંવાર જાય છે અને વકીલોનાં ઘર ભરે છે, અને છેવટે પાયમાલ થઈ જાય છે. અંગ્રેજ સરકારના પહેલાં તો દરેક ગામ પોતપોતાનો કારભાર ચલાવતું. તે વખતે કોર્ટ-કચેરીઓ નહોતી, વકીલો નહોતા. ગામના ચાર આગેવાનો એ જ કોર્ટ, એ જ વકીલ અને એ જ સરકાર. તે જે ચુકાદો આપે તેમાં કોઈ આંગળી ચીંધી શકે નહિ, કારણ કે તે ફેંસલો સર્વાંશે ન્યાયી અને પ્રમાણિક થતો. આજે આગેવાનો તે પ્રમાણે કરવા જાય છે, પણ તેમનામાં ગામને વિશ્વાસ નથી હોતો, કારણ કે પોતાનો જ સ્વાર્થ સાધવા સિવાય તેઓ બીજું કંઈ કરતા નથી. એટલે શું થાય ?

ચૂ૦ — તમે પહેલાંની પ્રથા જણાવી તે ઉત્તમ હતી. પણ આજના જમાનામાં તેવી રીતે કોઈ ન્યાય તોળી શકે તેમ છે નહિ. કારણ, આપણે પહેલાંની માફક ન્યાય તોળવાને લાયક રહ્યા નથી. છતાં પણ

ગામડાંનો અને આખરે દેશનો કારભાર તો ચલાવવો જ જોઈએ. જે રીતે વધારેમાં વધારે સારી રીતે એ ચલાવી શકાય, તે રીત શોધીને સરકાર તંત્ર ચલાવે. ગ્રામપંચાયતનો કાયદો ૧૯૩૩માં પહેલવહેલો ઘડાયો, અને ત્યાર પછી ગયે વર્ષે આપણા પ્રધાનમંડળે તેમાં યોગ્ય સુધારો કરીને પ્રજાના હાથમાં ગામનો વહીવટ સોંપ્યો. તે કાયદામાં નીચેની કલમો મુખ્ય છે:

૧. બે હજાર અને તેથી વધારેની વસ્તીવાળા દરેક ગામમાં ગ્રામપંચાયત સ્થાપવામાં આવશે.

૨. બે હજારથી ઓછી વસ્તીવાળું ગામ માગણી કરે તો સરકાર વિચાર કરશે.

૩. પંચાયત ચૂંટાયેલા સભાસદોની બનશે અને તેમની સંખ્યા ઓછામાં ઓછા સાત અને વધારેમાં વધારે અગિયારની રહેશે. અને તેની અંદર સ્ત્રી, મુસલમાન, હરિજન અને પછાતવર્ગ માટે જગાઓ અનામત રાખવામાં આવશે.

ડા૦ — એટલે ગામની બધી વસ્તી ભાગ લેતી થાય, એ તો સારી વાત. પછી?

ચૂ૦ — બીજી કલમો એવી છે કે,

૧. જે ઉંમરલાયક પુરુષ અગર સ્ત્રી સાધારણ રીતે ગામમાં રહેતાં હોય અને જે ઘરવેરો ભરતાં હોય અગર જમીનમહેસૂલ ભરતાં હોય, તે મત આપવાને લાયક છે.

૨. જેની ઉંમર ૨૧ વર્ષથી ઓછી હશે તે પંચાયતનો સભાસદ નહિ થઈ શકે. જે સાધારણ રીતે ગામમાં રહેતો નથી તે સભાસદ થઈ શકશે નહિ.

૩. અસ્થિર મગજનો સભાસદ થઈ શકશે નહિ.

૪. જેને નાદાર ઠરાવવામાં આવ્યો હશે તે સભાસદ થઈ શકશે નહિ.

૫. જેને પંચાયતના સભ્યપદ અગર સરપંચના હોદ્દા ઉપરથી સજા માટે દૂર કરવામાં આવ્યો હશે, અને તેને પાંચ વર્ષ પૂરાં નહિ થયાં હોય, તે સભાસદ થઈ શકશે નહિં.

૬. જે કોઈ પગારદાર ઓધ્ધો ધરાવતા હોય, પંચાયતને નામે થયેલ સોદામાં સંબંધ હોય, અગર પંચાયતને કંઈ વેરો આપવાનું ચૂકે, તો તે સભાસદ થઈ શકશે નહિ.

૭. સરકારી અગર લોકલ બોર્ડનો નોકર હશે તે પણ સભાસદ થઈ શકશે નહિ.

૮. આ ગ્રામપંચાયતની મુદત ત્રણ વર્ષની રહેશે.

ડા૦ — આ તો ઠીક. પણ પંચાયતનો સરપંચ કોણ થાય? પહેલાં તો સરકાર જ સરપંચની નિમણુક કરતી હતી.

ચૂ૦ — ચૂંટાયેલા સભાસદો જેની પસંદગી કરે તે સરપંચ થાય. ઉપરાંત નાયબ સરપંચ પણ સભાસદો ચૂંટે.

પંચાયતનો સભાસદ અગર સરપંચ કે નાયબ સરપંચ પોતાની ફરજો બજાવવામાં ગેરવર્તણુક અગર બેદરકારી કરે, અગર અશક્ત હોય, અગર તેની ફરજો બજાવવામાં વારંવાર ભૂલો કરે, તો ઓધ્ધા ઉપરથી તેને છૂટો કરવામાં આવશે.

જે કોઈ સભાસદ મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય ગામમાંથી ગેરહાજર રહેશે, અગર લાગલાગટ છ માસ સુધી પંચાયતની સભામાંથી ગેરહાજર રહેશે, તે સભાસદ ગણાતો અટકી જશે.

ડા૦ — અને પંચાયત કરશે શું ?

ચૂ૦ — હા, એ તો મુખ્ય વાત છે ! આ પંચાયતને, નાણાંની સગવડ પ્રમાણે, પીવાના પાણીની, રસ્તા, તળાવ, કૂવા અને કાંસ વગેરેની દુરસ્તી, સાફસૂફી અને ગામના આરોગ્યની, જાહેર મકાનોની તથા ગોચરની, સ્મશાન અને દફનની જગાની, ગામમાં ભરાતા મેળાની વ્યવસ્થા કરવાની રહેશે. ગામની કેળવણી, આરોગ્ય, સંરક્ષણ, સુખ સગવડ, સામાજિક તથા આર્થિક પ્રશ્નોનો નિકાલ પણ કરી શકશે. આ ઉપરાંત ગામની શાળાના મકાનની મરામત કરાવવાનું, લોકલ બોર્ડ તરફથી ચાલતાં કામની દેખરેખ રાખવાનું; તથા ગામની ધર્મશાળાની મરામતના કામ ઉપર દેખરેખ રાખવાનું પંચાયતને રહેશે.

ડા૦ — આ તો સારી સવડ થઈ. ગામ પોતાની બધી સુખાકારીની જવાબદારી લે એ ઠીક. પણ ઝઘડા એમાં મોટી ફાંસ છે ને? એમાંથી કશો રસ્તો કાઢવો જોઈએ ને?

ચૂ૦ — ખરી વાત છે. ગામનાં આરોગ્ય અને સાફસૂફી કરતાં વધારે નહિ તોપણ તેના જેટલું જ જરૂરી અને મહત્ત્વનું કાર્ય આ ઝઘડાની પતાવટનું છે.

ડા૦ — તેને અંગે ત્યારે શું થશે?

ચૂ૦ — ગ્રામપંચાયતના સભાસદો પહેલી બેઠક વખતે પોતામાંથી પાંચ જણને પસંદ કરશે અને તે ન્યાય તોળનારું પંચ કહેવાશે. તે પાંચમાંથી એકને તે પંચના પ્રમુખ તરીકે પસંદ કરવામાં આવશે. જૂના કાયદામાં પ્રમુખની નિમણૂક કલેકટર કરતા. આથી પરિણામ એ આવતું કે, જેના ઉપર તે સાહેબની મહેરબાની થાય, જેની લાગવગ હોય, તેની નિમણૂક થતી. પણ હવે નિમણૂકને બદલે પસંદગી થવાની, એટલે યોગ્ય માણસોના હાથમાં કાબૂ રહેવાનો.

ડા૦ — કેવા પ્રકારના ઝઘડા તથા કેટલી રકમ સુધીના દાવાની પતાવટ આ પંચ કરશે?

ચૂ૦ — પચીસ રૂપિયા સુધીના લેણદેણના દાવાની પતાવટ આ પંચ કરશે. આ લેણદેણના દાવા જંગમ મિલકતને નુકસાનીના બદલા માટે જંગમ મિલકતમાંથી વસૂલાતના હશે, અગર કોઈ પણ પ્રકારના

થયેલા સોદા વિષેનો દાવો હશે તેની પતાવટ કરશે. આ ઉપરાંત બન્ને પક્ષ લેખિત સંમતિ આપે તો રૂા. ૧૦૦) સુધીના દાવાનો નિકાલ પંચ કરી શકશે. ભાગીદારી કે વારસા સંબંધી, સરકારી નોકર વિરુદ્ધ અગર અસ્થિર મગજવાળા માણસ સામે દાવો માંડી શકાશે નહિ.

આ તો લેણદેણ વિષેના દાવા સંબંધી કહ્યું. હવે કેવા પ્રકારના ગુનાનો નિકાલ આ પંચાયત કરશે તે જણાવું.

કોઈ પણ માણસ ચેપી રોગોનો ફેલાવો કરતો હોય, ઝરા અગર તળાવનું પાણી ગંદું કરતો હોય, જાહેર રસ્તાને નુકસાન અગર હરકત કરતો હોય, જાણી જોઈને નુકસાન કરતો હોય, હુમલો કરતો હોય અગર બળ વાપરતો હોય, ઉશ્કેરાટમાં આવીને હુમલો કરતો હોય અગર બળ વાપરતો હોય, રૂા. ૨૦) સુધીની ચોરી કરી હોય, તોફાનથી રૂા. ૨૦) સુધીનું નુકસાન કર્યું હોય, ગૃહપ્રવેશનો ગુનો કર્યો હોય, તાળું તોડયું હોય, શાંતિનો ભંગ થાય એવી રીતે જાણી જોઈને અપમાન કર્યું હોય, ઢોરાંએ ભેલાડ કર્યો હોય, અગર પકડવામાં હરકત કરી હોય, તેવા ગુનાઓ પંચાયત સમક્ષ ચલાવવામાં આવશે. જે ગુનેગારને ત્રણ વર્ષ અગર તેથી વધારે સજા થઈ હશે, કોઈ પણ પંચાયતે ચોરીના ગુના માટે પહેલાં સજા

કરી હશે, ગુનેગાર ગણાતી જાતિનો માણસ હશે, અગર ૧૦૯ અગર ૧૧૦ કલમ મુજબ સારી ચાલ-ચલગતના જામીન લીધા હશે, તેવા ગુનેગારોના મુકદ્દમા ગ્રામપંચાયત ચલાવી શકશે નહિ.

ડા૦ — અને સજાનું ધોરણ શું ઠરાવ્યું છે?

ચૂ૦ — ઉપર ગણાવ્યા તે ગુના માટે પંચાયત ૧૦ રૂપિયા સુધી, અથવા નુકસાની જે ૨૦ રૂપિયાથી વધારે ન હોય તેની બે ગણી રકમ સુધી દંડ કરી શકશે. પણ ઢોર-પ્રવેશની ફરિયાદ માટે રૂ.૫) સુધી દંડ કરી શકાશે અથવા પેટા કાયદાની કલમના ભંગ માટે રૂ. ૧૦) થી વધારે દંડ નહિ કરી શકાય. જેલની સજા કોઈ પણ સંજોગોમાં થઈ શકશે નહિ.

ડા૦ — તમે તો સજાની વાત કરી, પણ કોઈ ખોટી ફરિયાદ લાવે તો શું?

ચૂ૦ — તેવા ફરિયાદી માટે એમ ઠરાવ્યું છે કે, પંચાયતને તપાસ કરતાં ખાતરી થાય કે ફરિયાદ ખોટી નોંધાવી છે, તો ફરિયાદીએ ગુનેગારને રૂ. ૫)-થી વધારે નહિ તેવી રકમ બદલા તરીકે આપવી પડશે. કેસની તપાસ વખતે પંચાયતના સભ્યને તે કેસ સાથે સંબંધ હશે તો તેને બેસવાનો અધિકાર રહેશે નહિ.

ડા૦ — કેસ ચાલતી વખતે કોઈ પણ પક્ષ વકીલને રોકી શકે કે નહિ?

ચૂ૦ — ના. જો આવા નાના મુકદ્દમા ચલાવતી વખતે વકીલને રોકવાના હોય, તો તો એ ને એ જ હાલ ! કોર્ટ-કચેરીએ જતાં જેટલો ખર્ચ થાય તેટલો જ ખર્ચ આમાં થાય. તો પછી ગામડાંને કારભાર સોંપ્યો તેથી શું રંધાયું ? પણ જો પંચાયત કે પંચને ઠીક લાગે તો કોઈ સગો, મિત્ર, કે નોકર, કે વકીલાતનું કામ જાણતો નથી અગર પહેલાં વકીલાત કરી નથી તેવાને હાજર કરી શકાશે. તેવા માણસને હાજર રહેવાની લેખિત પરવાનગી આપશે.

ડા૦ — આ તો સારું કહેવાય. વકીલોના ખર્ચમાંથી અને કોર્ટ-કચેરીના ધક્કામાંથી બચ્યા. ફરિયાદ કરવાની કંઈ મુદત ખરી કે ?

ચૂ૦ — હા. ગુનો બન્યો હોય ત્યારથી એક માસની અંદર ફરિયાદ નોંધાવવી જોઈએ. અને દાવો માંડવાની મુદત એક વર્ષની રાખી છે. તે મુદત પછી ફરિયાદ થઈ શકે નહિ.

ડા૦ — તેની ઉપર અપીલ ખરી કે ? કરવી હોય તો કોને કરાય ?

ચૂ૦ — લેણદેણ બાબત હુકમનામું કર્યું હોય તો જિલ્લા કોર્ટમાં, અને બીજા કેસમાં, જેવા કે ગુનાના કેસમાં, જિલ્લા મૅજિસ્ટ્રેટને. ચુકાદો આપ્યો હોય તે દિવસથી ત્રીસ દિવસની અંદર અપીલ કરવી

જોઈએ. અને તે જે ન્યાય આપે તે છેવટનો ગણાશે, અને તેના ઉપર અપીલ થઈ શકશે નહિ.

ડા૦ — ગ્રામપંચાયતે જે ચુકાદો આપ્યો હોય તેનો અમલ કરવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય, એટલે કે દંડ ન આપે અગર તેના હુકમને ન ગણકારે, તો શું થાય ?

ચૂ૦ — હુકમનામું વસૂલ કરવામાં વિઘ્ન આવતું હોય તો કલેક્ટર બાકી રહેલા જમીનમહેસૂલની માફક હુકમનામાની રકમની વસૂલાત કરાવી આપશે. અગર મિલકત હોય તો દીવાની કોર્ટના હુકમનામાની વસૂલાત માફક અમલ કરાવશે. દંડ અગર વળતર આપવા માટે નક્કી કરેલી રકમ પંદર દિવસની અંદર ગુનેગાર ન આપી જાય, તો ગ્રામપંચાયત તેની મિલકત વેચીને વસૂલ કરશે.

ડા૦ — આ તો સારું લાગે છે. હવે તે બધાં કામો કરવા માટે નાણાંનું શું ?

ચૂ૦ — ગામડાંની સ્થિતિ અને શક્તિ પ્રમાણે પૈસા મેળવવાનાં સાધન પણ સરકારે દેખાડ્યાં છે. ગ્રામપંચાયત ઘરવેરો તથા જે જમીનનું જમીનમહેસૂલ નથી આપવામાં આવતું તેવી જમીન ઉપર કરવેરો નાખીને પૈસા મેળવશે. આ ઉપરાંત, જેવા કે યાત્રાવેરો, મેળા અને ઉત્સવો ઉપર વેરો, માલવેચાણ ઉપર કર, બહારથી આવતા માલ ઉપર જકાત, અને લગ્ન,

હસ્તકવિધાન તથા મોજશોખનાં સાધનો ઉપર પણ કરવેરા નાખીને પૈસા મેળવશે.

ડા૦ — કોઈ પણ કર વધારે પડતો આકારવામાં આવ્યો હોય તો ઓછો કરવા માટે કોની આગળ ફરિયાદ કરવાની?

ચૂ — કરવેરા બાબત ફરિયાદ કરવાની હોય તો જિલ્લા લોકલ બોર્ડને ફરિયાદ કરવાની અને તેનો નિર્ણય છેવટનો ગણવામાં આવશે. કરવેરા જેને જેને ભરવાના હોય તેણે નિયમિત આપી દેવા પડશે. જો આપવાનું ચૂકશે અને નોટિસ આપ્યા પછી ત્રીસ દિવસની અંદર નહિ આપે, તો જપ્તીથી વસૂલ કરવામાં આવશે.

ડા૦ — અને સરકાર કે જિલ્લા બોર્ડ કંઈ મદદ આપશે?

ચૂ૦ — જિલ્લા લોકલ બોર્ડ તરફથી પહેલાં તે ગામના લોકલ ફંડના પાંચમા ભાગની મદદ મળતી, તેને બદલે હવે ચોથા ભાગની મદદ મળશે. આ ઉપરાંત પણ લોકલ બોર્ડ મદદ આપે.

ડા૦ — ભાઈ ચૂનીભાઈ, એકંદરે આ કાયદો છે તો સરસ. પણ આજે ગ્રામપંચાયતથી ગામલોકો ભડકે છે. તેના કારણમાં જણાવે છે કે, ગામમાં પક્ષાપક્ષી વધી જાય, સાચો ન્યાય મળે નહિ, ગામમાં અનેક જાતનાં લફરાં વધી જાય, ગમે ત્યાં ગંદકી કરવાનો

પરવાનો મળ્યો હોય તે બંધ થઈ જાય, જગા આંતરવાનો પરવાનો હોય તે પણ ચાલ્યો જાય.

ચૂ૦ — તમે કહ્યું તે સાચું છે. ત્યારે આપણે ગમે ત્યાં ગંદકી કરવી, ગમે તે રીતે જગા આંતરી લેવી અગર ઉપયોગ કરવો, એ શું વાજબી છે? પક્ષાપક્ષી તો આજે પણ છે. પણ તેનો સદાય ભય રાખ્યે આપણને કેમ પાલવે? આપણે ગામનું તંત્ર ચલાવવાને ક્યારે લાયક થઈશું? આપણે સ્વરાજ્ય કે પ્રજાતંત્રમાં માનતા હોઈએ તો ઘડીભર અડચણો આવે, તોપણ આપણા ગામનો કારભાર આપણે ચલાવવા તૈયાર થવું જોઈએ. એમાં જ પ્રજાનું સાચું ઘડતર છે, કેળવણી છે, અને સંગીન સ્વરાજની ઇમારતનો પાયો છે.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાવલિ

ચાલણગાડી (નાનીમોટી એકત્રિત)	૦—૧—૦
ગૂજરાતી પહેલી ચોપડી	૦—૨—૦
ગૂજરાતી બીજી ચોપડી	૦—૨—૯
ગૂજરાતી પાંચમી ચોપડી	૦—૫—૦
નવલગ્રંથાવલિ મૂળ ગ્રંથનાં મહત્ત્વનાં ગદ્ય તેમ જ પદ્ય લખાણોનો સંગ્રહ	૨—૦—૦
સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશ સુધારાવધારા તથા તત્સમ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સાથેની ત્રીજી આવૃત્તિ	૪—૦—૦
નામનાં તત્ત્વો આજની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં લઈ દેશી નામાની પદ્ધતિને વિકસિત કરનારું પુસ્તક	૨—૮—૦
વર્ધા કેળવણીનો પ્રયોગ થામણાની રાષ્ટ્રીય શાળાના પ્રયોગનો અહેવાલ અને અભ્યાસક્રમ	૦—૬—૦
વર્ધા શિક્ષણ યોજના ડૉ. ઝાકિર હુસેન કમિટીનું નિવેદન અને અભ્યાસક્રમ	૦—૧૦—૦
કાવ્યપરિચય ભાગ ૧	૦—૧૦—૦
કાવ્યપરિચય ભાગ ૨	૦—૧૨—૦
રાષ્ટ્રભાષાનો કોશ	૧—૮—૦
કુંવરબાઈનું મામેરું	૦—૬—૦
ખિસ્સાકોશ	૦—૬—૦